

DOI: 10.18523/2617-2607.2025.15.45-67

УДК 34(3/9)+340.5+342.1+343.3/7

Євген Зверєв

LL.M., кандидат юридичних наук,
доцент кафедри загальнотеоретичного правознавства та публічного права
Національного університету «Києво-Могилянська академія»,
експерт Центру дослідження проблем верховенства права НаУКМА, Київ, Україна
<https://orcid.org/0000-0002-8589-4597>
zvieriev_ievgen@ukma.edu.ua

Тетяна Шмарьова

Кандидат юридичних наук,
старша викладачка кафедри загальнотеоретичного правознавства та публічного права
Національного університету «Києво-Могилянська академія», Київ, Україна
<https://orcid.org/0009-0004-8288-2023>
shmariovato@ukma.edu.ua

СМЕРТНА КАРА: PRO ET CONTRA (ЧЕРЕЗ ПРИЗМУ ДОЦІЛЬНОСТІ, ГУМАННОСТІ І СПРАВЕДЛИВОСТІ)

Питання застосування смертної кари як виключного виду покарання має довгу історію, проте досі тривають дискусії та звучать аргументи за і проти. Першопочаткове розуміння справедливої відплати за вчинення найтяжчих злочинів зводилось до кровної помсти за принципом таліону: око за око. Зі зміцненням держави, щоб запобігти самосудам, саме вона отримала мандат на легальне вбивство. Виконання цієї державної функції було зрозумілим тодішньому суспільству та вважалось необхідним через помсту, страх і неодмінний гнів богів, якщо не буде відплати за злочин.

У цій статті розглянуто й проаналізовано випадки скасування смертної кари в різні періоди в різних державах. Автори прагнули з'ясувати, чи є нерозривний зв'язок між злочином та обов'язковою справедливою відплатою за його вчинення, а також причини скасування (як у формі власне скасування, так і мораторію на застосування), які за результатами дослідження класифіковано на політичні, релігійні, філософські та етичні.

Встановлено, що полярність поглядів на смертну кару як вид покарання має давнє коріння: на протиположності помсти як універсальному аргументу на користь застосування смертної кари з'явилась ідея священності людського життя, а отже, держава не має права його забирати, оскільки не вона його дала. Відтоді існують два діаметрально протилежних погляди на питання застосування смертної кари, прихильники яких полемізують між собою, наводячи раціональні доводи та обґрунтування.

З позицій неупередженості до обох сторін, як цього вимагає науковий підхід, автори розглянули їхні основні аргументи не у звичній парадигмі систематизації за різними критеріями і для досягнення якнайбільшої повноти списку, а через призму доцільності, гуманності та справедливості.

У дослідженні застосовано метафізичний підхід, який дає змогу розглядати питання життя і смерті як сакральні категорії, водночас оперуючи поняттями добра і зла. Такий підхід відповідає вимогам гуманності, а також нейтралізує дуальний характер критерію справедливості, притаманної аргументам як за, так і проти застосування смертної кари. Та й сама справедливість має

відносний характер: з одного боку, родини жертв отримують справедливу сатисфакцію, а з другого — справедливим також є незастосування смертної кари, оскільки страта злочинця не поверне життя жертві.

Зроблено висновок про пріоритетність вирішення філософського (і дотичних до нього релігійно-го та етичного) питання: безумовно, на користь життя; а згодом трансформацію його в правничу площину за умови відповідного унормування.

Ключові слова: смертна кара, скасування смертної кари, мораторій на застосування смертної кари, помста, справедливість, суддівська помилка.

Постановка проблеми

Питання підтримки чи опозиції до смертної кари поставало ще в стародавні часи й було предметом дебатів протягом усієї історії розвитку правової думки. До нього зверталися дослідники з різних держав та різних сфер знань, зафіксувавши свої здобутки в численних філософських та наукових працях.

В оголошеному циклі статей (у 2024 р. вийшла перша з них) ми поставили перед собою завдання дослідити саме ті аспекти смертної кари, які стосуються відповідності цього виду покарання принципу верховенства права. У цьому матеріалі здійснено історико-правовий огляд еволюції підходів до скасування смертної кари в різних державах у різні історичні періоди та аналіз основних аргументів, які висували й досі висувують прихильники та противники цього виду покарання. Більш ґрунтовне дослідження заплановано здійснити в наступних статтях.

Аналіз останніх досліджень і публікацій

Смертна кара як вид покарання завжди була популярним об'єктом як вітчизняних, так і закордонних досліджень. Минулого року ми заявили про амбітну мету — підготувати й опублікувати цикл статей з тематики смертної кари, почавши зі статті, присвяченої історичному аналізу її сутності у вибрані періоди та у вибраних державах, і простеживши її шлях від засобу кровної помсти до інструменту збереження панівного режиму.

Про смертну кару писали й інші науковці. Зокрема, Л. Подорога досліджувала історію смертної кари в українському праві XV–XVI ст., М. Тороп — кримінальну відповідальність у науковій спадщині О. Кістяківського, М. Верхотурова — засади обігу зброї в Україні з оглядом питання про смертну кару. Але питання, визначеного нами, останнім часом не вивчали.

Мета цієї статті — з'ясувати основні аргументи прихильників і противників смертної кари як виду покарання, щоб створити базу для дослідження питання про співвідношення смертної кари з принципом верховенства права, яке заплановано надалі.

Вступ

Цей матеріал є органічним продовженням комплексного дослідження питання сутності смертної кари, розпочатого нами у 2024 р. статтею, присвяченою огляду ставлення до цього виду кримінального покарання на різних етапах розвитку держави та права в різних частинах світу¹. Після її виходу ми вже встигли отримати значну кількість коментарів, думок, підтримуючих та конкурентних пропозицій, що не могло не стимулювати до обіцяного продовження наукового пошуку, результат якого, зокрема, висвітлено в цьому матеріалі.

Найбільшу дискусію викликало питання про наше ставлення до легальності чи нелегальності смертної кари як такої та твердження: «Автори не мають жодних сумнівів у легальності такого виду покарання і абсолютному праві державної влади звернутися до нього за потреби (у встановленому законом порядку)»². Ця суперечлива теза недаремно спричинила цілу низку застережень і відвертого обурення, оскільки максимально ілюструє як непросту природу сприйняття смертної кари як кримінального покарання, так і більш глибокі теоретичні питання, зокрема співвідношення між національним і міжнародним правом чи сутність верховенства права. Тому вона, очевидно, потребує додаткового роз'яснення, яке ми намагалися дати в цій статті, зокрема через призму аналізу позицій

¹ Євген Зверев, Тетяна Шмарьова, «Смертна кара в історико-юридичній ретроспективі: від інституціалізованого замітника кровної помсти до інструменту охорони режиму», *Наукові записки НаУКМА. Юридичні науки* 14 (2024): 41–51, <https://doi.org/10.18523/2617-2607.2024.14.41-51>.

² Там само, 49.

прихильників і противників цього виду покарання. Розпочате дослідження має якщо не дати повну відповідь на поставлене питання, то окреслити, виділити дискусійні аспекти, які стануть основою продовження наукового пошуку як у межах запланованого циклу статей, так і в розвідках інших дослідників смертної кари та дотичних до неї сфер.

Попри величезну кількість матеріалів з різних країн світу, у яких проаналізовано різні аспекти цього питання, в цьому дослідженні ми вирішили сконцентруватися на тих, які мають значення для подальшого аналізу відповідності смертної кари як кримінального покарання вимогам принципу верховенства права. З огляду на такий подальший розвиток дослідження, ми самостійно визначаємо його джерельну базу — в контексті обраних питань для наступної його частини.

Нині значна кількість вітчизняних наукових досліджень зводиться лише до аналізу аргументів за чи проти смертної кари. Нам дорікають, що дослідження не містить чітко вираженого власного ставлення до смертної кари, хоча його можна розглядати лише як чергову суб'єктивну думку, сформувану під впливом певних аргументів, а тому вона не може претендувати на науковий висновок. Адже питання смертної кари як виду покарання є набагато глибшим, ніж проста статистика поглядів її прихильників і противників, до того ж за різних класифікацій і узагальнень.

Питання смертної кари є передовсім філософським і лише потім — правовим. У цьому контексті, на нашу думку, механічний аналіз обґрунтувань позицій за і проти смертної кари буде черговою спробою зафіксувати їх діаметрально протилежну спрямованість.

Саме тому ми обрали інший методологічний інструмент, застосовуючи категорії «гуманізм», «доцільність» і «справедливість». Беручи до уваги те, що філософський підхід оцінює смертну кару з позицій добра і зла, а філософія права — вже з позицій злочину і покарання, через короткий історичний екскурс ми прагнули висвітлити зворотні й незворотні спроби скасування смертної кари, а через поняття гуманності, доцільності та справедливості — як ідеї, що формують ставлення до смертної кари, так і інтерпретацію цих філософських категорій. Саме тому в контексті, наприклад, справедливості розглянуто полярні погляди на смертну кару — їх об'єднує поняття справедливості, але у власному, суб'єктивному розумінні.

У попередньому матеріалі циклу³ вже йшлося про те, що смертна кара з традиційного замітника кровної помсти згодом перетворилась на інструмент панівного режиму, за допомогою якого той здійснював охорону свого існування, надавши йому легального статусу. Зрештою, навіть у застосуванні смертної кари як кровної помсти нескладно простежити сутність смертної кари як інструменту охорони честі та гідності в стародавньому світі. Про це свідчить навіть диференційований підхід до її застосування:

У Римі з VI століття до н. е. зросла повага до честі та незалежності, і сформувався погляд про те, що смертна кара, яка годиться для грубих і диких людей, не повинна поширюватися на вільних громадян. Тому закони Порція скасували смертну кару, за винятком надзвичайних випадків, коли її застосовували як крайній засіб, і замість неї стали з'являтися більш м'які покарання (тут і далі переклад з російської наш. — Є. З., Т. III).⁴

Інші письмові згадки про скасування смертної кари датовано I ст. н. е., коли Амандагамані, буддійський король Ланки, заборонив її, а його нащадки цієї заборони не скасовували⁵. У 724 р. н. е. японський імператор Шому також заборонив страти (це саме зробили й буддійські правителі Індії в цей час)⁶. Унаслідок заборони смертної кари японським імператором Сагою у 818 р. її не застосовували протягом 300 років⁷. Китайський імператор Тайцзонг заборонив страти в Китаї з 747 по 759 р.⁸ Окрім охорони режиму від зовнішніх і внутрішніх посягань, смертна кара слугувала для захисту

³ Зверєв, Шмарьова, «Смертна кара в історико-юридичній ретроспективі».

⁴ К. Ю. Миттермайер, *Смертная казнь*, перевод Д. Саранчева (Санкт-Петербург: Типография А. С. Голицына, 1864), 8–9.

⁵ С. Н. S. Jayawardene, “The Death Penalty in Ceylon,” *The Ceylon Journal of Historical and Social Studies* 3 (1960): 166, 185. Цит. за: John D. Bessler, “Revisiting Beccaris’s Vision: The Enlightenment, America’s Death Penalty, and the Abolition Movement,” *Northwestern Journal of Law and Social Policy* 4, no. 2 (2009): 199.

⁶ David T. Johnson, “Japan’s Secretive Death Penalty Policy: Contours, Origins, Justifications, and Meanings,” *Asian-pacific Law & Policy Journal* 7, no. 2 (2006): 62 (citing Damien P. Horigan, “Of Compassion and Capital Punishment: A Buddhist Perspective on the Death Penalty,” *The American Journal of Jurisprudence* 41, no. 1 (1996): 271, 283–85). Цит. за: Bessler, “Revisiting Beccaris’s Vision: The Enlightenment, America’s Death Penalty, and the Abolition Movement,” 199.

⁷ Taylor Young Hong, “Televised Executions and Restoring Accountability to the Death Penalty Debate,” *Columbia Human Rights Law Review* 29, no. 38 (1998): 787, 794 (reviewing John D. Bessler, *Death in the Dark: Midnight Executions in America* (1997)). Цит. за: Bessler, “Revisiting Beccaris’s Vision: The Enlightenment, America’s Death Penalty, and the Abolition Movement,” 199.

⁸ Charles Benn, *China’s Golden Age: Everyday Life in the Tang Dynasty* (Greenwood Press, 2002), 8. Цит. за: Bessler, “Revisiting Beccaris’s Vision: The Enlightenment, America’s Death Penalty, and the Abolition Movement,” 199.

того, що в сучасному розумінні називали б «чесною, гідністю та діловою репутацією» панівного режиму та його представників. Тому питання її скасування прямо пов'язане з необхідністю такої охорони в той чи інший період розвитку відповідної держави.

Була й інша — фінансова — підстава для скасування чи призупинення смертної кари (чи мораторію на її виконання). Згідно з Повістю минулих літ, у Київській Русі Володимир Великий у 996 р. ввів смертну кару за розбій, однак її згодом скасували, бо велися постійні війни і треба було утримувати дружину — військо, тож смертну кару замінили на фінансовий штраф — віру⁹. У введенні смертної кари в Київській Русі, а також державах, які виникли на її теренах, можна простежити візантійський слід, оскільки у Візантійській імперії смертну кару активно застосовували. Таке ставлення до смертної кари в давньоруській державі (її введення і скасування) можна пов'язати передусім із прийняттям християнства та закладеними в ньому гуманістичними ідеалами (наприклад, правилом другої щоки), які протиставлялись архаїчному вже на той момент принципу таліону, описаному в Старому Заповіті. Водночас слід зауважити, що християнство у своєму вченні насправді не дає чіткої відповіді на питання щодо підтримки чи заперечення смертної кари. Біблія в різних частинах містить суперечливі тези, які використовували як прихильники, так і противники смертної кари в різні часи та на різних рівнях для обґрунтування своєї позиції.

З-поміж європейських держав доволі довго не скасовувало смертної кари Сполучене Королівство. На короткий період забороняв смертну кару в Англії Вільям Завойовник у 1066 р.¹⁰ Причини цього Ерік Ноймаєр убачає в тому, що англосаксонське право передусім базується на звичаях, які формують прецедент, а не на вказівках держави чи уряду. А звичай в Англії до XIX ст. були доволі жорстокими. Її навіть називали «найменш милосердною з усіх християнських країн» із дуже жорстким законодавством, яке передбачало смертну кару, до того ж її активно застосовували. Ноймаєр також наводить приклад англійського ліберального філософа Джона Стюарта Мілла, який, попри свою ліберальність, не виступав проти смертної кари¹¹. Ще у XVI ст. Англія практикувала такі види страти: кип'ятіння, спалення на вогнищі або четвертування. До смертної кари засуджували, наприклад, за одруження з євреєм чи невизнання свого злочину на сповіді. До 1700 р. на смерть карали за крадіжку, рубку дерева чи пограбування кролятника. Раннє американське право передбачало смертну кару за ідолопоклонство, блюзнірство, перелюбство та відьмацтво¹².

Російська імператриця Єлизавета Петрівна також забороняла виконання смертних вироків на великий проміжок часу у 1750-х роках, однак не скасувала смертної кари повністю¹³. Указ самодержиці № 8944 від 7 травня 1744 р. було обґрунтовано тим, що смертну кару «чинять не за належною виною, а то й безвинно»¹⁴. Саме тому щодо засуджених до смертної кари осіб належить прислати до Сенату «перелікові виписки» («перечневые выписки»), а до отримання указу стосовно них «екзекуцію не чинити»¹⁵. Водночас своїм Указом № 9293 від 9 червня 1746 р. Єлизавета Петрівна вводила покарання у вигляді клейма: засудженому клеймили на лобі літери «В» та «О», на правій щоці — «Р», а на лівій — «Ъ»¹⁶. За усним розпорядженням імператриці особам, які підлягали смертній карі або вічній каторзі, ще до «завершення їм розшуку» мали завдавати такого нівечення, щоб відрізнити їх від людей «добрих і невідозрілих»¹⁷. Її послідовниця Катерина II також була противницею смертної кари, вона вважала, що покарання злочинця повинно вести не до його страху, а до «його виправлення і повернення на шлях істинний», і що більш корисною була б ізоляція злочинця, який би своєю працею міг принести користь суспільству¹⁸. Імператриця наголошувала, що, згідно з досвідом, «застосування страт ніколи людей не зробило кращими <...> у звичайному стані суспільства смерть

⁹ Васильєв А. М., «Смертная казнь в России: высшая, исключительная мера наказания, устрашение или политика?», *Юридические исследования* 4 (2013): 159–95, <https://doi.org/10.7256/2305-9699.2013.4.674> (дата звернення: 25 жовтня 2021).

¹⁰ Frederick C. Millett, “Will the United States Follow England (and the Rest of the World) in Abandoning Capital Punishment?,” *Pierce Law Review* 6 (2008): 547, 551. Цит. за: Bessler, “Revisiting Beccaria’s Vision: The Enlightenment, America’s Death Penalty, and the Abolition Movement,” 199.

¹¹ Eric Neumayer, “Death Penalty: The Political Foundations of the Global Trend Towards Abolition,” *Human Rights Review* 9 (2008): 253.

¹² Michael H. Reggio, “History of Death Penalty,” in *Society’s Final Solution: A History and Discussion of the Death Penalty*, ed. Laura Randa (UPA, 1997), 3. Цит. за: Harold Hongju Koh, “Paying “Decent Respect” to World Opinion on the Death Penalty,” *University California Davis Law Review* 35, no. 5 (2002): 1092.

¹³ Васильєв, «Смертная казнь в России: высшая, исключительная мера наказания, устрашение или политика?».

¹⁴ *Полное собрание законов Российской империи*, т. 12, 8944, 7 мая 1744, 114.

¹⁵ Там само.

¹⁶ Таганцев Н. С., *Смертная казнь* (Санкт-Петербург: Государственная типография, 1913), 66.

¹⁷ *Полное собрание законов Российской империи*, т. 12, 9293, 9 июня 1746, 558.

¹⁸ Жильцов С. В., «Смертная казнь в России: историко-правовой очерк», в *Право на смертную казнь: сб. статей* (Москва, 2004), 165. Цит. за: Васильєв, «Смертная казнь в России: высшая, исключительная мера наказания, устрашение или политика?».

громадянина не корисна й не потрібна...»¹⁹. Також «не надмірна жорстокість, не руйнація людського буття справляють велике враження у серцях громадян; а лише безперервне продовження покарання»²⁰. Проте вона затвердила смертні вироки Василю Мирвичу та Ємельяну Пугачову²¹. Противниками смертної кари дослідники називають російських імператорів Олександра I та Миколу I, проте останній все ж підписав смертні вироки декабристам²².

Першою державою сучасного світу, яка скасувала смертну кару за всі види злочинів, була Венеція у 1863 р.²³ Італія скасувала смертну кару у 1889 р. як данину заклинам Ч. Беккарія, але відновила її офіційно у 1926 р. за правління Б. Муссоліні. Фактично її почали застосовувати з 1930 р.²⁴

12 березня 1917 р. смертну кару на території Російської імперії заборонив Тимчасовий уряд, однак уже через чотири місяці її знову ввели, але на виконання смертних вироків було накладено мораторій 28 вересня 1917 р. За радянської влади смертну кару то вводили, то скасовували. Найдовший період, на який смертну кару було скасовано в Радянському Союзі, — 1947–1950 рр. Смертну кару широко застосовували в післявоєнному Радянському Союзі надалі²⁵. Після його зникнення з політичної мапи світу вона була рецегована новими незалежними державами, які постали на місці СРСР, зокрема й Україною, і доволі активно застосовувалась протягом першого десятиліття нашої незалежності аж до моменту її скасування Конституційним Судом України.

До сьогодні двома державами цивілізованого світу, які не скасували *de jure* смертну кару та її застосовують, залишаються Японія та Сполучені Штати Америки. Проте у США смертну кару скасовано у значній частині штатів. У деяких із них, попри легальність такого виду покарання, смертні вироки або не виносять, або не виконують уже доволі довгий час.

П'ята поправка до Конституції США передбачає, що «жодна особа не буде позбавлена життя, свободи чи власності інакше, як відповідно до чинної процедури, передбаченої законодавством»²⁶. Чотирнадцята поправка до Конституції США застосовує такий самий підхід до штатів, які в США мають повноваження самі регулювати питання встановлення або скасування смертної кари²⁷. У відомій справі *Gregg v. Georgia* (1976 р.) Верховний суд США визнав конституційність права законодавчої влади штатів встановлювати смертну кару як покарання за вбивство²⁸. Ця справа відновила легальність смертної кари, на яку був накладений мораторій з 1972 р. через те, що раніше такий вид покарання був визнаний жорстоким і незвичним покаранням у справі *Furman v. Georgia*²⁹. Отже, американське правосуддя за короткий період часу по-різному тлумачило сутність смертної кари та її призначення, а також повноваження штатів і федерального уряду щодо встановлення та виконання цього покарання, зокрема, по-різному тлумачили поняття «жорстоке» та «незвичне» покарання.

Іншим шляхом пішла практика Південно-Африканської Республіки (ПАР):

Конституційний суд ПАР одноголосно ухвалив рішення від 5 червня 1995 року, яким визнав смертну кару неконституційною. У ньому проаналізовано практику Комітету з прав людини ООН та Європейського суду з прав людини, відповідно до якої цей вид покарання є жорстокою, нелюдською мірою, що принижує людську гідність³⁰.

¹⁹ Наказ императрицы Екатерины II, данный Комиссии о сочинении проекта Нового уложения, под ред. Н. Д. Чечулина (СПб., 1907), 61.

²⁰ Там само, 62.

²¹ Таганцев, *Смертная казнь*, 68–9; Васильев, «Смертная казнь в России: высшая, исключительная мера наказания, устрашение или политика?»

²² Васильев, «Смертная казнь в России: высшая, исключительная мера наказания, устрашение или политика?»

²³ Roger Hood, «Capital Punishment — A Global Perspective», *Punishment & Society* 3, no. 3(2001): 331–54. Цит. за: Neumayer, «Death Penalty: The Political Foundations of the Global Trend Towards Abolition», 243.

²⁴ Neumayer, «Death Penalty: The Political Foundations of the Global Trend Towards Abolition», 243.

²⁵ Васильев, «Смертная казнь в России: высшая, исключительная мера наказания, устрашение или политика?»

²⁶ *U.S. Senate, Constitution of the United States, Amendment V*, <https://www.senate.gov/about/origins-foundations/senate-and-constitution/constitution.htm>.

²⁷ *U.S. Senate, Constitution of the United States, Amendment XIV*, <https://www.senate.gov/about/origins-foundations/senate-and-constitution/constitution.htm>.

²⁸ *Gregg v. Georgia*, 428 U.S. 153 (1976), <https://supreme.justia.com/cases/federal/us/428/153/>

²⁹ *Furman v. Georgia*, 408 US 238 (1972), <https://supreme.justia.com/cases/federal/us/408/238/>

³⁰ «Отмена смертной казни в Европе», *Interights Bulletin* («Бюллетень ИНТЕРРАЙТС»), <http://www.hrights.ru/text/inter/b5/Chapter7.htm>. Цит. за: Г. Б. Романовский, «Смертная казнь как вид уголовного наказания», *Наука. Общество. Государство* 4, № 4(16) (2016), https://esj.pnzgu.ru/files/esj.pnzgu.ru/romanovsky_gb_16_4_10.pdf (дата звернення: 29 жовтня 2021).

Предметом дослідження стало питання про те, чи буде смертна кара применшувати право на життя, скасовувати його зміст. Суд встановив, що смертна кара позбавляє життя людини, захист якого безумовно встановлює Конституція, вона зневажає людську гідність, її застосування пов'язане з елементами свавілля, і вона незворотна. Суд не врахував посилання на суспільну думку на захист цього виду покарання, оскільки вона не замінює собою покладену на суд функцію тлумачити Конституцію. Суддя Сакс у своїй окремій думці вказав, що інакше вбивця зрештою отримує спотворену моральну перемогу: він робить убивцею і державу, і тим самим зменшує відразу до винищення людей у суспільстві³¹.

На міжнародному рівні на скасування смертної кари вплинули такі документи, як Загальна декларація прав людини 1948 р. (ООН), у ст. 3 якої зазначено: «Кожна людина має право на життя, на свободу і на особисту недоторканність»; Міжнародний пакт про громадянські та політичні права 1966 р. (набрав чинності 1976 р.), який містить такі положення: «Право на життя є невід'ємне право кожної людини. Це право охороняється законом. Ніхто не може бути свавільно позбавлений життя». Прямо про заборону смертної кари сказано у Другому протоколі до цього Пакту, який був прийнятий 1989 р. і набрав чинності 1991 р. Не менше долучилася до масового скасування смертної кари світовими державами і Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод 1950 р., у якій, зокрема у Протоколі 6, зазначено про скасування смертної кари. Окремо слід згадати детально обговорювану на ювілейному 100-річному конгресі Міжнародної асоціації кримінального права (AIDP) Декларацію про скасування смертної кари як імперативної норми міжнародного права (*jus cogens*)³², на яку слушно звернула нашу увагу пані Олена Харитонова під час одного з обговорень попереднього матеріалу цього циклу статей³³.

Водночас, попри прогресивні кроки щодо визнання смертної кари незвичним, жорстоким та нелюдським покаранням, яке заперечує сам факт святості людського життя, здійснені в переважній більшості цивілізованих держав та на рівні багатьох міжнародних організацій, варто докладніше зупинитися на аргументах, які до сьогодні розділяють прихильників та опонентів смертної кари, оскільки розуміння їхньої природи допоможе збагнути, чому смертну кару скасовано не у всіх державах та юрисдикціях, а в багатьох із них навіть про ймовірність скасування не йдеться. Дослідження цього питання відкрило безкінечний список таких аргументів, які висували в різні історичні періоди в різних частинах світу, але в цій статті варто зупинитися на тих, які, на нашу думку, є фундаментальними та мають найбільший вплив на ухвалення державою рішення про узаконення чи скасування смертної кари.

Справедливість

Справедливість є основою будь-якого правового регулювання. Цим терміном оперує безліч актів законодавства різних держав світу, наукових творів, філософських праць, цей термін постійно вживають у юридичній практиці. Він є одним із перших аргументів, щодо яких у прихильників і противників смертної кари виникають суперечки. Але тут варто дослухатися до міркувань японського професора Шігемітсу Дандо:

...Що таке справедливість? Ми знаємо, що є багато видів справедливості, наприклад, абстрактна і формальна справедливість на противагу конкретній і матеріальній справедливості, розподільча справедливість на противагу комутативній тощо. На мою думку, кримінальне право керується передусім розподільчою матеріальною справедливістю, тоді як право договорів може мати базовий принцип комутативної справедливості еквівалентності³⁴.

Професор далі зазначає, що кримінальне право за своєю сутністю є правом публічним, і у відносинах «держава – людина» держава не може займати рівне з людиною місце (як у приватному праві, наприклад). Держава має зобов'язання не лише покарати правопорушника, а й перевиховати, ресоціалізувати його³⁵. Такий підхід свідчить про те, що смертну кару в архаїчному вигляді — як інструмент кровної помсти, інструмент відновлення справедливості за допомогою помсти за уражену честь

³¹ Романовский, «Смертная казнь как вид уголовного наказания».

³² <https://www.academicsforabolition.net/blog/declaracion-de-paris-con-ocasion-del-congreso-del-centenario-de-la-asociacion-internacional-de-derecho-penal>

³³ Олена Харитонова, коментар під дописом у Facebook, <https://www.facebook.com/law.ukma>, 14.03.2025 11:04.

³⁴ Shigemitsu Dando, "Toward the Abolition of the Death Penalty," *Indiana Law Journal* 72, no. 1 (1996): 11.

³⁵ *Ibid.*, 11–12.

і гідність — слід розглядати як явище багатоаспектне. З одного боку, це вияв обов'язку держави від імені суспільства покарати особу, яка вчинила кримінальне правопорушення, а з іншого — відновлення еквівалентності з боку суспільства, яке своєю чергою за допомогою держави мстить порушнику, завдаючи певних страждань. Водночас сутність покарання полягає в тому, що ці страждання мають повернути в суспільство людину, яка за своїми моральними характеристиками не відрізнятиметься від інших людей та не становитиме для них загрози, тож у держави є ще й обов'язок перевиховання такої людини (як про це пише професор Дандо).

Дієвість різних видів кримінальних покарань у цьому аспекті має бути предметом іншого дослідження, однак можна встановити з абсолютною точністю, що смертна кара не лише не дає можливості державі виконати цю функцію, а й взагалі такої функції не враховує. Не можна тут погодитися зі словами Фоми Аквінського, якого цитує німецький професор Карл Енґіш, про те, що «справедливість без співчуття є жорстокістю», а «співчуття без справедливості є матір'ю розпаду»³⁶. Про несправедливість смертної кари щодо покарання за злочини проти власності писав у своєму творі «Утопія» Томас Мор, якого, до речі, стратили на ешафоті³⁷.

Не слід у цьому аспекті відкидати й емоційний компонент. Питання справедливості, зокрема, порушував відомий суддя Верховного суду США Олівер Венделл Холмс. Німецький дослідник Карл Меннінґер у книжці «Злочин покарання» (*The Crime of Punishment*) описує таку історію:

Суддя Олівер Венделл Холмс завжди обурювався, коли адвокат у Верховному суді використовував слово «справедливість (правосуддя)» [англ. *justice*. — *С. 3., Т. III.*]. <...> Проблема кожної справи — те, що має бути зроблено в цій ситуації. У цьому випадку немає підстав використовувати слово «справедливість». Воно є суб'єктивним і емоційним. Кожен учасник процесу вважає, що справедливість означає отримання рішення на свою користь (переклад з англійської наш. — *С. 3., Т. III.*)³⁸.

У цьому випадку справедливість, наприклад, в очах сімей потерпілих суттєво перемижується з простим реваншем, який не має нічого спільного з поняттям справедливості, про яку йдеться в законодавстві. Тому суди повинні дуже уважно вивчати свідчення таких свідків (а потерпілі часто є свідками зі сторони обвинувачення) та відкидати емоційний компонент³⁹.

Згадуваний вище професор Шіґемітсу Дандо наводить також приклад Доротеї Морфілд, мешканки США. Вона втратила свого 19-річного сина, студента університету, якого, коли він працював у супермаркеті, застрелив грабіжник. За її словами, спочатку вона хотіла задушити вбивцю своїми власними руками, однак потім зрозуміла, що це нічого не вирішить, оскільки смерть злочинця не поверне їй сина, і стала однією з противниць смертної кари⁴⁰.

Німецький професор К. Ю. Міттермаєр не вважав ідею помсти, корінь якої дослідники вбачають ще в Законах XII таблиць, достатньою для обґрунтування смертної кари. Він, зокрема, писав:

З пануванням подібних поглядів смертна кара дуже легко може вважатися справедливою, видаючи себе за заслужену відплату злочинцю, який вчинив злочин ... Таким чином може виправдовувати смертну кару кожен народ, який перебуває на низькому ступені освіченості та не звик через свою грубість надавати значення моральній природі людини; такий народ звертає увагу лише на фізичну природу людини, і в нього з'являється переконання, що лише страх фізичних страждань здатен справити враження на людину (як на тварину) і може утримати її від вчинення злочинів⁴¹.

Справедливість — термін, визначення якого потребує суттєвого і ґрунтовного обмірковування, особливо з огляду на те, що цей термін дуже легко змінюється, залежить від зовнішнього середовища та розуміння критичною масою людей у суспільстві, як про це писав уже згадуваний вище професор Дандо. Набагато легше визначити несправедливість. Водночас можна чітко встановити, що в питанні кримінального покарання (зокрема смертної кари) справедливість — це точно не сліпа

³⁶ Karl Engisch, *Auf der Suche nach der Gerechtigkeit* (1971), 179. Цит. за: Dando, "Toward the Abolition of the Death Penalty," 12.

³⁷ Миттермаєр, *Смертная казнь*, 15.

³⁸ Karl Menninger, *The Crime of Punishment* (1968), 10–11 (emphasis in original). Цит. за: Dando, "Toward the Abolition of the Death Penalty," 12.

³⁹ Dando, "Toward the Abolition of the Death Penalty," 12.

⁴⁰ *Ibid.*, 12–13.

⁴¹ Миттермаєр, *Смертная казнь*, 7.

відплата злом за зло (а в цьому випадку — життям за життя, хоч у практиці сучасних держав смертна кара може застосовуватися не лише за злочини, пов'язані із вбивством).

Мета будь-якого покарання — відновлення справедливості, виправлення засудженого і запобігання новим злочинам. Будь-якого, крім найвищої міри. Мета смертної кари інша. Її соціальна природа тотожна показовій страті Середньовіччя — залякування відплатою. Нічого іншого ані держава, ані державна машина, яка позбавляє людей життя, на меті не має⁴².

Опоненти смертної кари вважають, що існування смертної кари порушує фундаментальні права людини. Наприклад, ЄС вважає, що смертна кара позбавляє людей їхньої гідності, і стоїть на позиції, що «заборона смертної кари є кроком уперед ... до прогресивного розвитку прав людини»⁴³.

Емоції спричиняють ще один аргумент, який часто наводять на підтримку цього виду покарання, — реванш для сімей жертв, так зване «повне закриття справи» (англ. *full closure*), коли ці сім'ї відчують моральне полегшення від страти злочинця. Однак тут варто звернути увагу на те, що саме є метою покарання. Якби через страту злочинця можна було воскресити його жертву, смертні вироки виносили та виконували б регулярно без будь-якої особливої опозиції до такої діяльності. Крім того, варто також зважати і на чинник психологічного стану сім'ї злочинця, члени якої можуть не мати жодного стосунку до вчиненого злочину і бути так само невинними, як і сім'ї жертв. Проте їхній психологічний стан у цьому випадку не беруть до уваги⁴⁴.

Дотичним до питання справедливості є питання поширеної в багатьох державах заміни смертної кари на довічне ув'язнення. Прихильники смертної кари зазначають, що довічне ув'язнення для злочинців є занадто м'яким покаранням, оскільки вони можуть захоплюватися творчістю, формувати ансамблі, що ставить під сумнів суворість довічного ув'язнення⁴⁵. Проте це твердження свідчить радше про необхідність більш досконалого регулювання порядку відбування довічного ув'язнення, яке має бути саме покаранням та виконувати його функції, бути співмірним вчиненому злочину та виконуватись так, щоб засуджена людина постійно пам'ятала про те, що саме стало причиною такого її стану, однак навіть у такому разі не слід забувати, що в цієї особи теж є фундаментальні права людини, які держава повинна захищати.

Слід також звернути увагу на емоційне сприйняття довічного ув'язнення злочинцями. Емоційний стан засуджених до цього виду покарання — об'єкт окремого вивчення науковцями:

Довічне позбавлення волі негуманне як стосовно самого ув'язненого, так і суспільства загалом. Це надзвичайно тяжке і болісне покарання. І поки ще не доведено, що є більш суворим: смертна кара чи довічне ув'язнення. Невипадково деякі засуджені до смертної кари надсилали клопотання ... з проханням не замінювати їм смертну кару довічним ув'язненням. Довічне ув'язнення, на думку значної частини опитаних громадян, — це життя без сенсу і надії, смертна кара на виплат, витончена, болісна, повільна страта⁴⁶.

У Сполучених Штатах Америки є черга на страту, до того ж така, що деякі мешканці камери смертників не можуть дожити до виконання вироку. Наприклад, у 2010 році в штаті Аризона помер 94-літній вбивця Віва Лерой Неш (вирок йому був винесений у 1984 році). Перебуваючи у в'язниці, злочинець перетворився на розвалуху: став глухим, сліпим, переніс три інфаркти, страждав на недоумство, розлади психіки⁴⁷.

У своїй окремій (розбіжній) думці до рішення у справі *Furman v. Georgia* (1972)⁴⁸ суддя Маршалл зазначив, що значна підтримка смертної кари в американському суспільстві базувалася на тому, що суспільство ігнорувало важливі факти: смертна кара не є більшим запобіжником убивств, ніж тривалі строки ув'язнення; вона здійснюється негуманно. Зауважимо, що йдеться про період

⁴² А. В. Хорев, «Смертная казнь в современном праве: статистика и тенденции ее развития», *Известия высших учебных заведений. Поволжский регион* 2 (34) (2015): 76.

⁴³ EU Demarché to the United States on the Death Penalty, 2000, <http://www.eurunion.org/legislat/deathpenalty/Demarche.htm>. Цит. за: Neumayer, "Death Penalty: The Political Foundations of the Global Trend Towards Abolition," 249.

⁴⁴ Lawrence C. Marshall, "The Innocence Revolution and the Death Penalty," *Ohio State Journal of Criminal Law* 1 (2004): 582.

⁴⁵ Кристина Савельева, «Этика и смертная казнь: основные проблемы», в *XIII Державинские чтения в Республике Мордовия. Материалы международной научно-практической конференции*, ч. 2, Саранск, 21 апреля 2017 года, 214.

⁴⁶ Э. Ф. Побегайло, «О преступности в России и проблеме смертной казни», *Вестник Московского университета. Сер. 18: Социология и политология* 3 (2010): 35.

⁴⁷ "Oldest US death row inmate dies aged 94," *BBC News*, February 14, 2010, <http://news.bbc.co.uk/2/hi/americas/8515573.stm>.

⁴⁸ *Furman v. Georgia*, 408 US 238 (1972).

до 1972 р., тоді ще не застосовували таких сучасних методів страти, як газова камера, електричний стілець чи летальна ін'єкція. На переконання судді Маршалла, смертна кара адмініструється в дискримінаційний спосіб; смертні вироки рідко виконуються; злочинці, яким не присуджена смертна кара, становлять лише невелику загрозу для суспільства. Він наголошував, що «якби ці “факти” були добре відомими, величезна маса громадян ... зробили б висновок про те, що смертна кара є негуманною, а відповідно — неконституційною»⁴⁹.

У цьому аспекті важливо також звернути увагу на невиконання довічним ув'язненням функції перевиховання і повернення в суспільство адекватного його члена. Це справді так. Цей вид покарання застосовують до тих людей, у перевиховання яких суспільство не вірить, і їхнє перебування на волі вважає недоцільним і загрозовим для нормального існування суспільства і його членів. Водночас згідно з практикою багатьох держав після відбуття значної частини строку покарання (найчастіше не менше ніж 20 років) такі засуджені мають право просити про пом'якшення покарання.

Аналізуючи тенденції до підтримки смертної кари, дослідники ставлять ще одне цікаве запитання: «Що краще: щоб засуджений злочинець був відправлений у довічне ув'язнення в прекрасно обладнану в'язницю на острові в Карибському басейні, але без можливості її покинути, чи на 20–30 років у перенаселену в'язницю в США з найвищим ступенем безпеки, а отже — найсуворішими правилами перебування?»⁵⁰. Відповідь на це питання є не менш важливою, ніж відповідь на питання про те, чи повинно залишитись покарання у вигляді смертної кари легальним.

Незворотність смертної кари як виду покарання також має мало спільного зі справедливістю:

Смертна кара за своєю сутністю: унеможлиблює реабілітацію та примирення; провокує вирішення складних проблем людства примітивними засобами замість того, щоб сприяти розумінню їхніх причин і пошуку конструктивних підходів; подовжує страждання родичів убитого і спричиняє такі самі страждання для близьких засудженого за вбивство; потребує ресурсів та енергії, які варто було б спрямувати на боротьбу з насильницькими злочинами і допомогу тим, хто постраждав від них; є ознакою культури насильства, а не способом позбавитися від нього. Вона є образливою для людської гідності⁵¹.

Отже, ми з'ясували, що застосування смертної кари як виду кримінального покарання не відповідає вимогам справедливості в її сучасному розумінні, а є радше узаконеною емоційною реакцією на вчинене правопорушення. Лише цього аргументу, на нашу думку, достатньо для визначення його таким, що: а) не розглядає людське життя як найвищу соціальну цінність, не цінує його святість і непорушність; б) не дозволяє суспільству отримати назад перевихованого адекватного члена, який не становив би небезпеки для інших його членів. Єдина функція, яку, здавалося б, виконує смертна кара — це запобігання новим злочинам. Але й щодо цього в нас є обґрунтовані сумніви, про які нижче.

Запобігання новим злочинам, стримування злочинців

Смертна кара як покарання оперує передусім страхом. Цей емоційний стан є справді доволі ефективним запобіжником девіантної поведінки і лежить в основі самої концепції права відповідно до багатьох теорій. Свідченням на підтримку цього є, зокрема, поширена «триелементність» норми права (гіпотеза, диспозиція, санкція), де санкція пов'язана саме зі страхом. Проте ефективність страху не є абсолютною, підтвердженням чого є злочини та інші правопорушення, які вчиняли, вчиняють і будуть вчиняти дуже різні люди. Неабсолютність страху як емоційного запобіжника призвела, зокрема, до появи в кримінальному праві поняття «рецидив», яке якраз і застосовують для характеристики діянь осіб, зокрема, стійких до емоційного впливу страху.

Аргумент загального стримування, запобігання новим злочинам є одним із найчастіших у прихильників смертної кари. Такий підхід доволі довгий час мав міцне підґрунтя, свідченням чого є показовість страт у стародавню та середньовічну добу. До сьогодні в деяких державах страту (наприклад, побиття камінням) проводять публічно. Це, на думку прихильників цього виду покарання, мало б убезпечити суспільство від рецидиву вчинення кримінального правопорушення, однак насправді не завжди цей запобіжник спрацьовує. На переконання професора Лоуренса Маршалла,

⁴⁹ *Furman v. Georgia. Concurring opinion by Justice Thurgood Marshall*, 363–5. Цит. за: Phoebe C. Ellsworth and Samuel R. Gross, “Hardening of the Attitudes: Americans’ Views on the Death Penalty,” *Journal of Social Issues* 50, no. 2 (1994): 33.

⁵⁰ Ellsworth and Gross, “Hardening of the Attitudes: Americans’ Views on the Death Penalty,” 40.

⁵¹ Хорев, «Смертная казнь в современном праве: статистика и тенденции ее развития», 77.

попри незначну ефективність, «...аргумент на підтримку смертної кари — загальне стримування — не витримує жодної критики <...> ті, хто вчиняє вбивства попри загрозу [кримінального покарання. — Є. З., Т. Ш.], майже завжди або (а) вірять, що їх не вирахують; або (б) не думають про те, що може статися з ними потім»⁵².

Іноколи такий підхід може взагалі призвести до протилежного результату: «Є анекдот про кишенькових злодіїв, які радісно взялися за свою улюблену “роботу” в натовпі, який зібрався подивитися на страту одного з них через повішення»⁵³.

Цей анекдот згадує професор Ернест ван ден Хааг, прихильник цього виду покарання. Тобто він допускає недоліки у використанні смертної кари для стримування злочинців:

Я вважаю, що смертна кара, найімовірніше, зможе запобігти вчиненню злочинів більше, ніж будь-який інший вид покарання, оскільки люди бояться смерті більше за будь-що. Вони найбільше бояться смерті, чітко передбаченої законом та визначеної судом. Запобігає вчиненню злочинів найбільше те, чого люди найбільше бояться. Тому я вірю, що страх смертної кари може стримати деяких убивць, які інакше б не стримували себе. І, звісно, смертна кара — єдиний вид покарання, який може стримати засуджених, які відбувають довічне ув'язнення та мають намір убити наглядча, або злочинців, яких можуть арештувати та яким загрожує довічне ув'язнення. Їх вона, можливо, не стримає. Але їх не стримає і будь-що інше⁵⁴.

Підтверджував думку про вибіркочу дієвість смертної кари як запобіжника для злочинців ще на початку ХХ ст. і російський дослідник А. Піонтковський:

Безперечно, страта страшна; перспектива бути страченим викликає тремтіння, стигне кров у жилах; безмежний, нескінченний жах охоплює всю сутність людини. Але таку дію перспектива страти має лише на психіку звичайного мирного обивателя, який загалом узгоджує свою діяльність з вимогами закону, <...> але не на психіку затятих злочинців чи злочинців-фанатиків, для утримання яких від злочинних посягань, головним чином, і намагаються зберегти страту в механізмі покарання. Затяті злочинці — це особи, яких повністю охопила злочинна діяльність, які наскрізь просякнуті антисоціальними інстинктами, з притупленим або паралізованим етичним відчуттям, — належною сприйнятливостю і відповідною передбачуваністю не вирізняються. Вони безтурботні та самовпевнені. Кримінально-правові наслідки спланованого ними діяння їх здебільшого не цікавлять. Вони сподіваються, що їм вдасться вийти з-під дії цих наслідків. Про страту, яка застосовується рідко, вони не думають; зі стратою, яка застосовується часто, вони звикаються; вона їх не зачіпає. Перспектива страти, як і будь-якого іншого покарання, їх не хвилює⁵⁵.

Професор додатково наголошує на ролі злочинців-фанатиків, які настільки захоплені своєю ідеєю, що жодні покарання, навіть смертна кара, не здатні утримати їх від скоєння запланованого злочину⁵⁶.

Активно виступав проти позиції про запобіжну дію смертної кари і її чи не найбільший критик — італійський юрист і публіцист Чезаре Беккарія:

Беккарія вважав, що смертна кара не має превентивної дії, оскільки як будь-яке короточасне сильне враження поступово забувається, а тривалі тяжкі випробування мають набагато сильнішу дію на психіку людей, оскільки тривалі емоційні екстремальні стани, які повторюються (каторга, тяжка праця, жалюгідне, рабське існування засуджених), карбуються в людській свідомості і швидше утримають потенційного злочинця від задуманого діяння. «Смертна кара для більшості є видовищем, у декого вона викликає відчуття співчуття, змішане з обуренням. Обидва ці відчуття більше займають душу глядачів, ніж рятівний жах, на який розраховує закон»⁵⁷.

Водночас прихильники смертної кари як запобіжника вчинення злочинів використовують і більш дієвий аргумент: вони оперують «фактичним станом речей у суспільстві»:

⁵² Marshall, “The Innocence Revolution and the Death Penalty,” 582.

⁵³ Ernest van den Haag, “The Death Penalty Once More,” *University of California Davis Law Review* 18 (1984–1985): 966.

⁵⁴ *Ibid.*, 965–6.

⁵⁵ А. А. Піонтковський, *Смертная казнь в Европе* (Казань: Типо-литография Императорского Университета, 1908), 102.

⁵⁶ Там само, 103–104.

⁵⁷ А. А. Щетинин, *Смертная казнь в российской государственной-правовой системе: институциональный аспект* (Ростов-на-Дону: РЮИ РПА Минюста России, 2015), 91.

Потреба «віддати зло за зло» притаманна людині на рівні упереджень і навіть архетипів, успадкована нею зі стародавніх часів, не може сама по собі свідчити про низькість, «дрімучість» ідеї відплати загалом і смертної кари зокрема. <...> Ця потреба все одно залишиться, вона тільки буде шукати інші, нелегітимні шляхи і способи свого задоволення⁵⁸.

Утім, смертна кара може мати не запобіжний, а спонукальний ефект. Зокрема, це стосується злочинців-утікачів, які вже засуджені до смертної кари або довічного ув'язнення і яким «нічого втрачати» внаслідок нових злочинів. Вони радше сконцентруються на приховуванні слідів злочину, передусім ідеться про вбивство свідків. Вони також можуть планувати свою нову втечу з в'язниці, якщо вони знову туди потраплять⁵⁹. Додатковим аргументом є те, що смертна кара несе благо суспільству, оскільки звільняє його від дуже небезпечних злочинців. Однак можна заперечити, що суспільство могло б убезпечити себе завдяки позитивній тюремній ізоляції таких людей. Благо суспільства в цьому випадку полягає в тому, щоб компенсувати шкоду, якої завдав злочинець, а смертна кара сама по собі нічого не компенсує⁶⁰.

Важко не звернути уваги на ці аргументи, оскільки вони побутують і в сучасному світі в численних дискусіях науковців та пересічних людей. Дійсно, емоційний стан відплати за зло є не чим іншим, як спонукуванням до помсти, яка була легальною в стародавні часи і подекуди залишилась у традиціях окремих суспільств і сьогодні. Цивілізаційний розвиток людства спонукав до передання функцій здійснення правосуддя і встановлення справедливості державі, перетворивши помсту на цілу низку складів злочинів, які різняться лише способом її вчинення. Саме через це позиція «невідворотності помсти» та «нічого втрачати», очевидно, не витримує жодної критики, оскільки *de facto* пропагує вчинення нових злочинів, що не сприяє підтримці стабільності в суспільстві і жодним чином не корелює з вимогами принципу верховенства права. Факт імовірності вчинення таких злочинів не має залишатися поза увагою держави та її органів, однак не має спонукати до їх вчинення чи толерування такої поведінки.

Тут варто навести також певні емпіричні аргументи. Статистичні дані зі США за 1989 рік щодо злочинців, засуджених до смертної кари станом на 1972 рік, коли Верховний суд США оголосив такий вид покарання неконституційним, свідчать, що лише близько 1 % з них учинили вбивства повторно. Дослідники цей факт інтерпретують так, що для того, щоб зі 100 осіб одна особа більше не вчиняла злочинів, слід стратити ще 99 осіб⁶¹.

Емпіричні дослідження можливості смертної кари запобігати майбутнім злочинам давали різні результати. Часто цитують дослідження Ісаака Ерліха 1975 року⁶², представлене Верховному суду США у 1976 р. (зауважимо, що цього року заборону на смертну кару було знято). Ерліх у цьому дослідженні стверджував, що кожна страта врятувала вісім життів. Проте в доповіді Американської академії наук з цього питання зазначено, що наведені Ерліхом докази, які підтримують запобіжний ефект смертної кари, є непереконливими⁶³.

Дослідження початку 1990-х у США показали, що, попри зростання кількості прихильників смертної кари, чинник стримування для них не є головним. Набагато вищу ефективність у протидії злочинності, ніж смертна кара, мають програми реабілітації наркозалежних та інші програми чи різноманітні курси з навчання колишніх злочинців різноманітних професій, щоб вони могли влаштуватися на роботу⁶⁴.

⁵⁸ А. Ю. Кизилов, «Смертная казнь как разновидность монополии на насилие», *Lex Russica* 12 (121) (2016): 85.

⁵⁹ John J. Donohue and Justin Wolfers, *Uses and Abuses of Empirical Evidence in the Death Penalty Debate*, Nber Working Paper Series, Working Paper 11982 (2006), 3, <http://www.nber.org/papers/w11982>.

⁶⁰ Савельева, «Этика и смертная казнь: основные проблемы», 214.

⁶¹ James W. Marquart and Jonathan R. Sorensen, "A national study of the Furman-commuted inmates: assessing the threat to society from capital offenders," *Loyola of Los Angeles Law Rev.* 23 (1989): 101–20. Цит. за: Michael L. Radelet and Marian J. Borg, "The Changing Nature of Death Penalty Debates," *Annual Review of Sociology* 26 (2000): 46.

⁶² Isaac Ehrlich, "The Deterrent Effect of Capital Punishment: A Matter of Life and Death," *American Economic Review* 65(3) (1975): 397–417. Цит. за: Donohue and Wolfers, "Uses and Abuses of Empirical Evidence in the Death Penalty Debate," 1.

⁶³ Alfred Blumstein et al., eds., *Deterrence and Incapacitation: Estimating the Effects of Criminal Sanctions on Crime Rates* (Washington, D.C.: National Academy of Sciences, 1978). Цит. за: Donohue and Wolfers, *Uses and Abuses of Empirical Evidence in the Death Penalty Debate*, 1.

⁶⁴ W. J. Bowers, "Capital punishment and contemporary values: People's misgivings and the Court's misperception," *Law and Society Review* 27 (1993): 157–75; W. J. Bowers and M. Vandiver, *New Yorkers want an alternative to the death penalty: Executive summary of a New York State survey* (Boston: Criminal Justice Research Center, Northeastern University, 1991); W. J. Bowers and M. Vandiver, *Nebraskans want an alternative to the death penalty: Executive summary of Nebraska State Survey* (Boston: Criminal Justice Research Center, Northeastern University, 1991). Цит. за: Ellsworth and Gross, "Hardening of the Attitudes: Americans' Views on the Death Penalty," 27.

Дослідники Джон Доноhue та Джастін Вольферс зазначили таке:

...ми тестуємо точність [в оригіналі — «чутливість», англ. *sensitivity*] наявних досліджень [щодо смертної кари. — С. 3., Т. III.] такими способами: перевіряємо їхню об'єктивність щодо альтернативних статистичних періодів, альтернативних порівняних груп, перевіряємо змінні величини, функціональні форми, а також оцінні судження. Ми робимо висновок про те, що наявні докази щодо запобіжного ефекту [смертної кари. — С. 3., Т. III.] не є сталими, схильні до змін під впливом різних чинників, і навіть найменші зміни в початкових даних можуть привести до абсолютно інших результатів⁶⁵.

Суддя Стюарт у справі *Gregg v. Georgia*, зокрема, зазначив:

Деякі дослідження надають докази того, що смертна кара може не мати функції більшого запобіжника, ніж м'якші покарання, проте ми не маємо переконливих емпіричних свідчень як за, так і проти цієї позиції. <...> Водночас ми можемо з впевненістю зазначити, що є убивці, які діють, базуючись на своїх пристрастях, для яких загроза їхньої смерті є або мінімальним запобіжником, або взагалі не є запобіжником. Але для багатьох інших загроза смерті, безумовно, матиме серйозний ефект⁶⁶.

Загалом, використання смертної кари як запобіжника попри всі емоційні переваги страху, який вона продукує, не варто вважати ознакою цивілізованого державницького підходу. Емоція страху переважно має короткостроковий ефект, який, як показали наведені вище приклади, не завжди спрацьовує. У довгостроковій перспективі його вплив є ще меншим: люди опановують свої емоції, знаходять креативні способи або приховати правопорушення, або уникнути відповідальності (чи те й інше). Слушними видаються спостереження й висновки А. Піонтковського:

Вогнища і шибениці, як свідчить історія, виявилися безсилимими зупинити могутній потік християнства; вони не завадили поширенню протестантизму; вони не знищили бродяжництво і навіть зазнали фіаско в боротьбі з поширенням розбоїв <...> страта, попри весь свій жах, виявляє як превентивний засіб усе своє безсилля та нікчемність⁶⁷.

Верховенство влади держави, помилки суду та страта невинних

На додаток до висвітлених вище аргументів, які розділяють прихильників і противників смертної кари, окреме місце належить визнанню абсолютної влади держави над своїми громадянами і похідним доводам про помилки суду, суддів, різноманітні процесуальні неточності, недосконалість засобів і методів вимірювання, які призводять до страти невинних осіб. Оскільки цей аргумент доволі часто використовують обидві сторони-антагоністи (групи науковців), варто розглянути його докладніше.

Християнство надає аргументи як за, так і проти смертної кари. Зокрема, професор Ернест ван ден Хааг, апелюючи до Послання до Римлян 12:19, звертає увагу на те, що відповідно до Святого Письма керівник є посланцем Бога, а отже — може карати і милувати. Крім того, він зауважує, що релігійна концепція пекла свідчить про те, що Бог не був проти жорстокого і вічного покарання для певних людей. У Старому Заповіті є непоодинокі згадки про необхідність присудження смертної кари навіть за дрібніші злочини, ніж сьогодні⁶⁸.

Загалом, питання верховенства державної влади над громадянами чи підданими або іншими особами, які перебувають у її юрисдикції, є ключовим не лише щодо смертної кари. Вище вже згадано, що можливість накладення санкції — це іманентна властивість права як такого, що, зокрема, забезпечує його дієвість. Людство розробило цілу низку теорій праворозуміння, на основі яких держави будують свої моделі правових систем із передбаченими механізмами стримувань і противаг, однак до сьогодні людство не дійшло абсолютної згоди щодо певної єдиної і прийнятної для всіх моделі. Почасти саме з цим і пов'язане наше твердження про те, що немає сумнівів у легальності такого виду покарання, і державна влада має абсолютне право звернутися до нього за потреби (у встановленому законом порядку)⁶⁹. Це аж ніяк не свідчить про нашу особисту прихильність до цього виду покарання (як це доволі емоційно сприйняли деякі коментатори). Радше навпаки, ми стоїмо на позиції абсолютної його негуманності (про це йшлося

⁶⁵ Donohue and Wolfers, *Uses and Abuses of Empirical Evidence in the Death Penalty Debate*, 3.

⁶⁶ Цит. за: Donohue and Wolfers, *Uses and Abuses of Empirical Evidence in the Death Penalty Debate*, 1.

⁶⁷ Піонтковський, *Смертня казнь в Європі*, 109–110.

⁶⁸ Van den Haag, "The Death Penalty Once More," 968.

⁶⁹ Зверєв, Шмарьова, «Смертна кара в історико-юридичній ретроспективі: від інституціалізованого замітника кровної помсти до інструменту охорони режиму», 49.

вище) і вважаємо, що державна влада не має підстав забирати життя в людини, оскільки вона його не давала. Утім, науковий підхід зобов'язує, принаймні в обраній концепції викладу матеріалу дослідження, зберігати нейтральність, не показуючи прихильність до тієї чи іншої позиції.

Водночас не слід з подивом сприймати ці дві тези, які, здавалося б, заперечують одна одну, оскільки друга теза базується передусім на емоційному сприйнятті, має моральні підстави, тоді як юридичні підстави можуть відрізнитися. І тут постає питання про абсолютність державної влади. З одного боку, світова історія свідчить про активний рух за максимальне обмеження влади держави, контроль над нею, оскільки її безконтрольність призводить до трагічних наслідків. З іншого ж боку, у значній частині народів, сучасних суспільств така потреба не простежується. Зокрема, складно сперечатися з авторитетом для мусульман Корану, який прямо передбачає смертну кару (Коран 5:45; 2:178), закріплюючи, зокрема, вже обговорюваний вище принцип таліону. Непросто закликати до скасування смертної кари в Китаї, де суспільство, яке пройшло століття дуже складної історії, активно підтримує цей вид покарання. І не менш складно порушувати це питання також і з огляду на існування смертної кари в таких цивілізованих державах, як США та Японія.

Звісно, до цієї тези вже є значна кількість контраргументів. По-перше, не в усіх державах, де більшість населення становлять мусульмани, смертна кара узаконена. Деякі держави від неї відмовилися. До них належать, зокрема, всі колишні республіки СРСР з більшістю мусульманського населення. За даними дослідників, Китай також ставить собі за мету скасування смертної кари, «коли прийде правильний час»⁷⁰. А питання смертної кари в США та Японії, її правомірності, легальності та допустимості є предметом численних спеціалізованих досліджень. Однак, проаналізувавши значну кількість релевантного матеріалу, ми стоїмо на позиції, що питання авторитету державної влади, який може реалізовуватися, зокрема, і через смертну кару, — це питання до кожного конкретного суспільства, яке саме має визначитися, який підхід воно обирає. І попри те, що ми не є прихильниками смертної кари як виду покарання, складно не враховувати реальність і позбавляти цього права суспільства, які свідомо роблять такий вибір. Звісно, у таких суспільствах постає питання про відповідність цього вибору принципу верховенства права, але це тема окремого дослідження циклу, теж запланованого нами.

Водночас навіть у суспільствах, де смертна кара вважається прийнятною, є спеціальна, часто складна процедура її призначення, оскарження та виконання. Значна кількість аргументів противників смертної кари пов'язана з проблемами в цій процедурі, переважно йдеться про суддівську помилку і покарання невинної особи.

Прихильники смертної кари передовсім наводять такий аргумент: помилки — це іманентна властивість людської природи, а отже, помилкове винесення та виконання смертних вироків — це природний стан людського співжиття, тому не слід втручатися в цей природний стан речей:

Ми толеруємо ризики загибелі невинних у шахтах чи на дорогах, вважаючи її платою за прогрес, чи вбивства на війні <...> отже, не можна переконливо сказати, що ризик страти невинного є настільки великим злом, щоб переважити вигоди [смертної кари. — Є. З., Т. Ш.]⁷¹.

Варто погодитися з професором Дандо, який критикує багатьох прихильників смертної кари через те, що вони вважають, що проблема суддівської помилки притаманна будь-якому виду покарання, а отже, саме в такому контексті й потрібно її розглядати. Він абсолютно логічно звертає їхню увагу на проблему невідкличності смертної кари. Ба більше, навіть у ситуації, коли внаслідок суддівської помилки невинним людям призначають довічне ув'язнення чи тривалі строки ув'язнення, а потім скасовують, виникає проблема адекватної компенсації, зокрема такого людського блага, як час чи навіть втрачена молодість. Тому покарання невинного смертною карою Дандо абсолютно логічно визнає жорстоким злочином, вчиненим державою⁷². Як приклад професор Дандо наводить справу Шираторі, яку розглядав Верховний суд Японії у 1975 р. і яка розширила можливості оскарження вже чинних смертних вироків. З часу ухвалення цього рішення, після розгляду таких оскаржень четверо осіб було звільнено з-під варти, а смертний вирок було скасовано через невинність цих осіб⁷³.

⁷⁰ Roger Hood, "Abolition of the Death Penalty: China in World Perspective," *City University of Hong Kong Law Review* 1, no. 1 (2009): 2.

⁷¹ Jeffrey H. Reiman, "Justice, Civilization, and the Death Penalty: Answering van den Haag," *Philosophy and Public Affairs* 14, no. 2 (Spring 1985): 117.

⁷² Dando, "Toward the Abolition of the Death Penalty," 13–14.

⁷³ *Ibid.*, 14.

Ймовірність людської помилки доведено емпірично. Зокрема, до цього питання звертався філософ і соціолог Карл Поппер⁷⁴. Відомий французький математик Кондорсе зумів довести математично неминучість суддівської помилки за допомогою теорії ймовірностей⁷⁵. Виокремлюють такі основні причини судових помилок у справах про смертну кару: спотворені свідчення свідків (коли свідок свідомо чи несвідомо був введений в оману), приховування доказів прокурорами, неефективний захист, зізнання під примусом тощо⁷⁶. Дослідники констатують, що ці причини є стандартними. Нестандартним завжди був шлях доказування невинності засудженого.

Суддя, професор Пол Г. Касселл, прихильник смертної кари, торкається питання засудження невинних до цієї міри покарання у статті «На підтримку смертної кари» (2008). Він, зокрема, апелює до того, що противники смертної кари, які пишуть про ймовірність страти невинних, не змогли показати, що страчені особи справді були невинними, а факти встановлення невинуватості осіб, яких ще не встигли стратити, вважає недостатньою підставою для заборони смертної кари, зазначаючи, що проблема цих справ полягає не в самому факті існування смертної кари, а в питаннях здійснення розслідування та судового розгляду та перегляду відповідних справ. Свою позицію з підтримки смертної кари він аргументує доволі емоційними прикладами вбивств, які вчинили колишні засуджені до смертної кари, вироки яких було замінено на ув'язнення на різні тривалі строки⁷⁷. Окрім того, багато прихильників смертної кари вважають аргументи противників емоційними, моральними та безпідставними з юридичного погляду. Одним із найвидатніших противників смертної кари був італійський філософ і правник Чезаре Беккарія (1738–1794), проте сучасники вважали його єретиком, мрійником⁷⁸. Аргумент проти смертної кари демонструє класичний вислів англійського філософа і юриста Вільяма Блекстоуна (1723–1780): «Хай краще 10 винних втечуть, ніж один невинний постраждає»⁷⁹.

Страта невинних справді може бути, хоча є рідкісним явищем <...> однак незаконно засуджена до довічного ув'язнення особа також може померти в тюрмі до того, як буде з'ясована її невинуватість⁸⁰.

Чи це [можливість страти невинного. — С. 3., Т. III.] робить невідкличні покарання морально неправильними? Навряд чи. Наш уряд використовує вантажівки. Вони збивають невинних людей набагато частіше, ніж суди виносять смертні вироки. Ми не відмовляємось від вантажівок тому, що переваги, які вони надають, перевершують шкоду, включно зі смертями невинних⁸¹.

Для опонентів смертної кари життя кожного вбивці є дорожчим, ніж життя сотень потенційних жертв, оскільки вони б зберегли одне це життя убивці, навіть якби це коштувало п'яти сотень життів невинних людей <...> для мене життя будь-якої невинної жертви має значення, життя ж визнаного винним убивці — ні, тому я б не приносив у жертву невинних шляхом не страти убивць⁸².

Чи є смертна кара жорстоким покаранням? Вона є річчю в собі. Але точно таким самим є вбивство. Страта є незворотною. Але таким самим є і вбивство⁸³.

Одним з аргументів, які висувують прихильники скасування смертної кари, є можлива судова помилка, можливість стратити невинного. Така ймовірність є. І якщо це відбувається, то це катастрофа. Однак помилок припускаються в усіх сферах людської діяльності. Набагато частіше, ніж судова, трапляються лікарські помилки, які призводять до смерті хворого, однак це не дає підстав для висновку про необхідність заборони

⁷⁴ Karl R. Popper, *The Open Society and Its Enemies* (4th ed., 1962), 374–6. Цит. за: Dando, "Toward the Abolition of the Death Penalty," 14.

⁷⁵ Elisabeth Badinter and Robert Badinter, *Condorcet: Un intellectuel en politique* (1988), 195. Цит. за: Dando, "Toward the Abolition of the Death Penalty," 15.

⁷⁶ Amy Sherman, *Florida ACLU Says State Has 'the Most Errors and Exonerations from Death Row'*, Politifact.com (June 2, 2014, 11:24 AM), <http://www.politifact.com/florida/statements/2014/jun/02/aclu-florida/florida-aclu-says-state-has-most-errorsand-exoner/dna-exonerations-nationwide>, Innocence Project, http://www.innocenceproject.org/Content!DNA_Exonerations_Nationwide.php (last visited Feb. 27, 2015). Цит. за: Richard C. Dieter, "The Future of the Death Penalty in the United States," *University of Richmond Law Review* 49, no. 3 (2015): 930.

⁷⁷ Paul G. Cassell, "In Defense of the Death Penalty," *The Journal of the Institute for the Advancement of Criminal Justice* 2 (2008): 14–16, 24–26.

⁷⁸ Таганцев, *Смертная казнь*, 104.

⁷⁹ Цит. за: Dieter, "The Future of the Death Penalty in the United States," 932.

⁸⁰ Van den Haag, "The Death Penalty Once More," 967.

⁸¹ Ibid.

⁸² Ibid., 965.

⁸³ Ibid., 971.

лікарської діяльності. Також люди гинуть у результаті будівельних помилок, унаслідок падінь літаків, корабельних аварій тощо. Якщо боятися помилок, то жити взагалі неможливо. Щоб усунути ймовірність судових помилок, потрібно передусім підвищувати рівень професіоналізму суддів, вдосконалювати чинні процесуальні норми, але в жодному разі не відмовлятися від найдієвіших засобів впливу на рівень злочинності. За судові помилки повинен відповідати суддя, який їх припустився, а не весь народ⁸⁴.

Ціна помилки у виконанні смертного вироку справді доволі висока, оскільки може бути страчена абсолютно невинна людина. Однак замислимося над питанням про те, чи є ця ціна нижчою в інших, не пов'язаних із покаранням сферах суспільного життя? Чи не можуть помилитися лікар чи водій або проєктувальник атомної електростанції? То що — відмовлятися від лікарської діяльності, використання автотранспорту чи електроенергетики? У будь-якій справі можуть бути помилки, і незрозуміло, чому лише в питанні про застосування смертної кари можливість їх появи має зупинити?⁸⁵

Ризик судових помилок, справді, завжди був, є і буде; як і те, що кожен смертний вирок певною мірою калічить душі всіх тих, хто долучений до його винесення та виконання, — безумовно. Це було відомо людям з гіркого досвіду життя в усі часи історії, однак ніколи за всю історію людства ці докази не розглядали як можливої причину відмови від смертної кари. Якщо її колись і скасовували, то лише за подихом морального відчуття певних правителів. Дивлячись на історію, варто визнати законодавче закріплення смертної кари правилом, з якого вкрай рідко були винятки⁸⁶.

Заслуговує на серйозний розгляд позиція аболіціоністів, які часто посилаються на можливість судових помилок у кримінальних справах щодо злочинів, за які підсудним може бути призначена смертна кара. Звісно, від помилок у будь-якій справі ніхто не може бути застрахований. Однак і тут можливе позитивне рішення. Потрібно встановити жорсткі процесуальні та процедурні вимоги, щоб унеможливити непоправні наслідки таких помилок. Виконання вироку може бути пролонговане на декілька років, як роблять США, коли всі апеляційні рішення ухвалено і сумнівів в істинності вироку практично не залишається. Інакше кажучи, потрібно законодавчо закріпити тривалі строки між винесенням вироку та приведенням його до виконання, протягом яких можуть бути неодноразово перевірені вищими інстанціями докази засудженого та його захисників⁸⁷.

24 грудня 1978 р. в місті Шахти Ростовської області знайшли тіло дев'ятирічної школярки. Дівчинку було вбито та звалтовано. Оперативно-розшукові дії привели до затримання Олександра Кравченка, який внаслідок побоїв був змушений зізнатися у вчиненні злочину. У 1983 р. його розстріляли, але в 1991 р. після зізнання Андрія Чикатила Олександра Кравченка визнали невинним⁸⁸.

У 1949 р. за звинуваченням у вбивстві своєї вагітної дружини і дворічної доньки повісили Тімоті Еванса. Лише через чотири роки серійний вбивця Джон Крісті, який попередньо свідчив у суді проти Еванса, зізнався у вчиненні цього вбивства. Його повісили, а Тімоті Еванса посмертно реабілітували⁸⁹.

Професор Чарльз Блек, якого цитує у своїй статті Е. ван ден Хааг, взагалі визначає смертну кару як покарання, яке *a priori* призначається свавільно навіть із незалежних від того, хто його призначає, причин. Крім того, за його словами, ймовірність помилки, яка може бути у разі призначення будь-якого покарання, має бути найменшою в справах про смертну кару⁹⁰. У полеміці з ним професор ван ден Хааг зазначає, що «ймовірність помилки в людських діях не вимагає відповідно до Конституції [США. — Є. З., Т. III.] заборони смертної кари, оскільки автори Конституції [США. — Є. З., Т. III.] мали не менше уявлення про ймовірність помилки, ніж професор Блек»⁹¹. Це твердження ван ден Хаага має ознаки вразливості. Використовуючи повністю оригіналістичний спосіб тлумачення

⁸⁴ Максим Доцкевич, «Смертная казнь в России — быть или не быть?», *Концепт* 15 (2014): 4, <http://e-koncept.ru/2014/14691.htm> (дата звернення: 29 жовтня 2021).

⁸⁵ Кизилов, «Смертная казнь как разновидность монополии на насилие», 89.

⁸⁶ А. Л. Анисин, «Проблема смертной казни: криминологический, социальный и нравственный аспекты», *Юридическая наука и правоохранительная практика* 2(20) (2012): 37.

⁸⁷ Лунеев В. В., «Смертная казнь в России и мире», *Пенитенциарная наука* 4 (2008): 7–8, Сауляк О., «Криминологические аспекты проблемы смертной казни», *Законность* 11 (2009): 25. Цит. за: Побегайло, «О преступности в России и проблеме смертной казни», 33.

⁸⁸ Савельева, «Этика и смертная казнь: основные проблемы», 216.

⁸⁹ Там само.

⁹⁰ Charles Black, *Capital Punishment: The Inevitability of Caprice and Mistake* (2nd Ed., 1981), 17–18, 38–45. Цит. за: Van den Haag, “The Death Penalty Once More,” 960.

⁹¹ Van den Haag, “The Death Penalty Once More,” 960.

Конституції США, він заперечує телеологічне по факту тлумачення професора Блека, приводячи свого читача до необхідності застосування текстуалістичного тлумачення і не звертаючись до мети існування відповідної норми, а також не враховуючи динамічних характеристик норм права, замінюючи їх статичними. Не бере до уваги професор ван ден Хааг і те, що норми права повинні базуватися на принципах, які є підвалинами, фундаментом будь-якої правової норми, і в таких випадках варто звертатися до них для аргументації. У цьому випадку — це принцип верховенства права.

Станом на 2003 рік, за даними американських дослідників, понад 100 осіб були звільнені з-під варти, де очікували виконання смертного вироку, через свою невинуватість. Переважна більшість таких виправдувальних вироків стала можливою завдяки новим методам дослідження доказів, зокрема ДНК-аналізу. Не менше людей було виправдано після їх засудження до довічного чи тривалих термінів ув'язнення з тих самих причин. Дехто зі звільнених встиг відсидіти у в'язниці 26 років. Але ДНК-аналіз — не єдине джерело доказів можливої невинуватості людини. Такі докази можна знайти серед неправдивих свідчень або коли свідки самі були введені в оману тощо⁹². За даними на 2014 р., з 1973 р. понад 150 осіб, раніше засуджених до страти у 26 штатах США, було звільнено з-під варти через або виправдання судом, або амністію (помилування), або у зв'язку зі зняттям з них обвинувачень з боку держави (з них 7 осіб було звільнено у 2014 р.)⁹³. Це ще одне свідчення того, що таке абсолютне покарання, як смертна кара, має вимагати лише стовідсоткової впевненості у вині обвинуваченої особи. Але наведений вище приклад свідчить про те, що досягти абсолютної впевненості за сучасних умов неможливо. Завжди буде певна ймовірність помилки. І якщо стосовно інших видів покарань вирок суду може бути скасовано, а невинно засудженому виплачено компенсацію та здійснено повну реабілітацію, то у разі смертної кари все, що залишиться, — це реабілітувати невинно страчену особу посмертно...

Китай також має приклади страти невинних унаслідок суддівської помилки. Зокрема, дослідники звертають увагу на справу Ше Цянлін, покараного за вбивство своєї дружини, яку знайшли живою через десять років, та справу Ні Шубін, якого стратили до того, як інший злочинець визнав себе винним у злочині, який приписували страченому⁹⁴.

Нестандартний приклад з Іллінойсу (США) також вартий уваги. У січні 2000 р. губернатор штату Джордж Райан, багаторічний прихильник смертної кари, оголосив мораторій на страти. Причиною стали 13 справ, у яких особи, яких раніше було засуджено до смертної кари, були виправдані через їхню невинуватість. Загалом на той момент з часу відновлення смертної кари у 1976 р. суди Іллінойсу винесли 25 смертних вироків, 13 осіб із 25 — це половина від усіх засуджених до цього покарання. Губернатор Райан зазначив, що він не юрист, а простий аптекар за професією, і якби хтось дізнався, що його аптека неправильно виготовляє 50 % рецептурних ліків, її б одразу ж закрили. Ця ситуація показала серйозні проблеми системи досудового слідства та правосуддя штату, тому губернатор створив відповідну комісію, яка внесла багато важливих пропозицій щодо реформ відповідного законодавства, але вона також зазначила, що навіть за умови імплементації цих пропозицій ризик страти невинного залишиться. Розуміючи це, губернатор 10 січня 2003 р. своїм рішенням скасував смертні вироків 167 зі 171 засудженого до смертної кари. Суди надалі призначили переважній більшості з них довічне ув'язнення, решті — тривалі строки ув'язнення. Губернатор також повністю помилував чотирьох засуджених до страти через те, що єдиними доказами їхньої вини були брехливі свідчення, отримані внаслідок фізичних тортур. Важливим аспектом у цій історії була реакція прихильників смертної кари. Вони активно опонували губернаторові, звертаючи його увагу, що вина засуджених була встановлена «поза розумним сумнівом» (англ. *beyond reasonable doubt* — американський стандарт доведення, який застосовують у справах про смертну кару). Однак губернатор ухвалив своє рішення ще через одну причину — довіру. Якщо система змогла посадити на лаву очікування страти 50 % невинних людей, то чи довірятимуть люди такій системі? І чи довірятимуть вони іншим її рішенням, зокрема й щодо інших вироків⁹⁵.

Найжахливіше — це покарання невинного. Хоч закон і надає можливість родичам довести невинуватість і відновити пам'ять невинно страченого, але там, де є така можливість, складно успішно змусити слідство видати постанову про поновлення розслідування⁹⁶.

⁹² Marshall, "The Innocence Revolution and the Death Penalty," 574.

⁹³ *Innocence: List of Those Freed from Death Row*, <http://www.deathpenaltyinfo.org/innocence-list-those-freed-death-row?scid=6&did=110> (last visited Feb. 27, 2015). Цит. за: Dieter, "The Future of the Death Penalty in the United States," 925.

⁹⁴ Kandis Scott, "Why Did China Reform Its Death Penalty?" *Washington International Law Journal* 19, no. 1 (2010): 63.

⁹⁵ Marshall, "The Innocence Revolution and the Death Penalty," 574–84, 578–9.

⁹⁶ Миттермайер, *Смертная казнь*, 96.

Нам кажуть: таку саму бійню вчинив раніше сам злочинець. — Так, але саме тому його криваву дію ми визнаємо злочином, а не правосуддям⁹⁷.

Що може бути більш жахливим, ніж усвідомлення того, що від рук богині правосуддя загинула невинна жертва! Відновлення пам'яті може слугувати лише слабкою втіхою його сім'ї, але мертві не оживають!⁹⁸

Найчастіше вирок невинним стають можливими через такі причини: 1) покази неправдивих свідків, які збивають з пантелику і суддів, і присяжних; 2) помилкові покази чесних свідків, які під час події не встигли зробити правильних спостережень і помилилися стосовно особи злочинця; 3) неправильне тлумачення доказів суддею або присяжними; 4) неправильні думки обізнаних людей [експертів у сучасному розумінні. — С. 3.] у тих випадках, коли їх запрошують для встановлення факту, а особливо — для пояснення тіла злочину; 5) неправильне визначення здібностей обвинуваченого, від яких залежить визнання вчинення ним злочину, а отже — і складання вироку. Дві останні причини найчастіше стають підставою для обвинувального вироку над невинним⁹⁹.

Юлія Казановська у своїй кандидатській дисертації, звертаючись до питання судових помилок, зауважує:

В одній з постанов Пленуму Верховного суду РФ від 29 квітня 1996 року № 1 «Про судовий вирок» стосовно смертної кари, зокрема, зазначено: «суди повинні враховувати, що такий засіб покарання у передбачених законом випадках може застосовуватися лише тоді, коли необхідність її призначення обумовлена особливими обставинами, які обтяжують відповідальність, та винятковою небезпекою для суспільства особи, яка вчинила злочин»¹⁰⁰.

З цього положення цитованої вище постанови Пленуму Верховного суду РФ дисертантка робить такий висновок: «За такої пильної уваги Верховного суду РФ до питання застосування смертної кари під сумнів може бути поставлене твердження деяких прихильників скасування смертної кари про те, що завжди є небезпека стратити абсолютно невинну людину»¹⁰¹. На підтримку своєї думки вона наводить приклади двох відомих справ: так званої «вітебської справи», де убивство реально скоїв серійний вбивця Михасевич, а також ще однієї справи, де фігурував серійний вбивця Чикатило. У кожній з цих справ були засуджені та розстріляні невинні в цих злочинах люди. В останній, щоправда, сам засуджений вчинив шість убивств, однак саме те вбивство, за яке його розстріляли, скоїв Чикатило¹⁰². Міркування дисертантки стосовно цих випадків є такими: «Не можна не сказати, що помилки є у всіх сферах людської діяльності. Однак це не є підставою для відмови від неї. Наприклад, значно частіше, ніж судові, трапляються лікарські помилки, які можуть призвести до смерті хворого, але з цього не робиться висновок про заборону лікарської діяльності»¹⁰³. З цим категорично не можна погодитися, оскільки скасування смертної кари означає не скасування правосуддя чи суддівської діяльності, а скасування того виду покарання, за яким не можна дати 100 % впевненість навіть найменшій ймовірності судової помилки. Дослідниця продовжує свою аргументацію так:

Неможливість виправлення судової помилки передбачає обов'язкову максимально можливу перевірку всіх обставин справи і правильності засудження. <...> Можна думати про подальше удосконалення відповідних процесуальних норм, але вважати абстрактну можливість судової помилки підставою для відмови від смертної кари навряд чи правильно¹⁰⁴.

Недосконалість судових процесів виражається ще більш яскраво, якщо зважати на дискримінацію, перевищення слідчими службових повноважень та незадовільну допомогу адвокатів¹⁰⁵.

⁹⁷ Таганцев, *Смертная казнь*, 132.

⁹⁸ Там само, 138–9.

⁹⁹ Миттермайер, *Смертная казнь*, 97.

¹⁰⁰ Юлиа Казановская, «Право на жизнь и смертная казнь: проблемы конституционно-правовой регламентации в Российской Федерации» (дис. канд. юрид. наук, Ставрополь, 2004), 105–106.

¹⁰¹ Там само, 106.

¹⁰² Там само.

¹⁰³ Там само.

¹⁰⁴ Там само.

¹⁰⁵ Хорев, «Смертная казнь в современном праве: статистика и тенденции ее развития», 76.

Політики нерідко експлуатують аргумент можливої судової помилки, яку не можна виправити. Але ця підстава теж слабка. Зараз не 37-й рік. Виконання вироку може бути пролонговане на декілька років, як роблять у США, коли всі апеляційні рішення прийняті і сумнівів практично не залишається. <...> Трагічні помилки бувають усюди, наприклад, у хірургічній практиці, де нерідко настають незворотні наслідки, зокрема смертельні. Але ж ніхто не скасовує через це хірургічні методи лікування¹⁰⁶.

Природа судових помилок у тому, що кожне судове рішення містить елементи суб'єктивності: юридично судове рішення ухвалюється судом, а фактично рішення ухвалює суддя, людина, рішення якої багато в чому залежить від її професіоналізму та психологічних особливостей. Тому судові помилки не лише можливі, вони неминучі, оскільки людині властиво помилятися. Багато хто пам'ятає процес з обвинувачення гвалтівника та вбивці Чикатила. За злочини, скоєні цим злочинцем, до того, як його впіймали, вже були засуджені дві невинні особи. Чи якщо взяти історію маніяка-вбивці Михасевича, який зізнався у вбивстві 43 жінок (доведено 39 епізодів). Поки Михасевича впіймали, невинно були засуджені 13 людей. Одного встигли розстріляти, троє відсиділи майже по 10 років, решта отримала менші строки і також були ув'язнені. Михасевич ходив на суди, щоб подивитися, як судять людей за його злочини. За його словами, коли він бачив, що замість нього за ґратами сидить невинна людина, він переконувався у своїй безкарності. А інформацію, отриману в судах, використовував для того, щоб і далі уникати покарання¹⁰⁷.

Загалом, аргументи прихильників смертної кари, що помилки суду — це іманентне й природне явище, та порівняння їх із помилками хірургів, аваріями на дорогах тощо не витримують жодної критики, оскільки, хоч би якою досконалою була процедура, хоч би яким жорстоким було життя, однак святість людського життя, на наше глибоке переконання, не можна брати під сумнів. Саме тому кримінальне законодавство має покарання за вбивство, і саме тому цей вчинок засуджується у священних текстах різних релігій світу. Саме тому абсолютно диким видається один із наведених вище аргументів про співвідношення цінності життя жертви і вбивці, які, попри емоційний аспект, мають розглядатися з погляду права абсолютно рівними.

Звісно, будь-яке адекватне цивілізоване суспільство має дбати про утвердження авторитету державної влади, оскільки обирає її саме для того, щоб забезпечувати і захищати його права та інтереси, і більшість запобіжників у формі систем стримувань і противаг переважно введено для того, щоб обмежувати державну владу в тих випадках, коли вона відхиляється від вказаних вище завдань, і для того, щоб стимулювати її не відхилятися. Водночас державна влада повинна мати механізм виконання таких завдань. Терорист Закаріас Муссауї, який фігурував в організації терористичних операцій 11 вересня 2001 р. та був співучасником убивства більше ніж 3000 осіб, був засуджений у травні 2006 р. Йому загрожувала смертна кара, але вирок визначив довічне ув'язнення. Почувши вирок, терорист викрикнув: «Америко, я виграв, ти програла!»¹⁰⁸ На перший погляд здається, що в цьому випадку державна влада не впоралась, однак завдання вилучення із суспільства небезпечного злочинця таки було виконано. Емоційне висловлювання засудженого можна по-різному інтерпретувати: це може бути і висловлювання фанатика, який би так само свідомо пішов і на смертну кару, і висловлювання ненависті до державного ладу, порядку, який ця особа вважала хибним. Проте залишається відкритим питання про те, наскільки довго тривала його ейфорія, і чи зрештою довічне ув'язнення як покарання не відіграло-таки свою роль, яку також докладно описано вище.

Смертна кара — це дуже жорстокий інструмент в арсеналі державної влади. Саме тому його намагаються скасувати або щонайменше максимально обмежити. І саме тому будь-які намагання хоч якось її виправдати викликають у суспільстві абсолютно очікувану і часто об'єктивну критику. Відомий російський вчений-криміналіст, противник смертної кари М. Таганцев (1843–1923) полемізував з відомим французьким лікарем, судмедекспертом Александром Лакассанем (1843–1924), який у своїх статтях захищав смертну кару, наводячи приклад політики японців на острові Формоза, де, за А. Лакассанем, за три роки (1899–1901) японці стратили 2500 малайців, які не визнавали їхньої влади, однак принесли спокій і порядок на острові. М. Таганцев іронізує стосовно цього:

¹⁰⁶ Лунеев, «Смертная казнь в России и мире», 7–8.

¹⁰⁷ Сулейманова С. Т., Блохина Е. И., «Смертная казнь или право на жизнь?», *Труды Международного симпозиума «Надежность и качество»* 1 (2012): 2.

¹⁰⁸ Савельева, «Этика и смертная казнь: основные проблемы», 214.

«...Я, зрештою, думаю, що порядку було б ще більше, якби малайців перебили всіх»¹⁰⁹. Звісно, іронія тут більш ніж актуальна і свідчить про абсолютну неприйнятність таких підходів у цивілізованому суспільстві. Саме тому маніпулятивною є структура побудови іншого твердження: «Сталінські репресії мали політичне підґрунтя, але загальновідомо, що і загальнокримінальна злочинність у цей період була значно нижчою»¹¹⁰.

Висновки

Смертна кара є історично успадкованим видом покарання, який має екстериторіальний і загальнолюдський характер. Вона відповідала уявленню про справедливу помсту — рівним за рівне, а її форми мали страхати потенційних злочинців.

Питання скасування смертної кари, як показують історичні приклади, вряди-годи актуалізувалось з давніх часів, ще до нашої ери, зокрема у Стародавньому Римі — з VI ст. до н. е., що пов'язують із формуванням концепції поваги до честі та незалежності. Утім, стосувалось це передовсім самих членів римської общини й не поширювалось на варварів.

Аналіз причин і підстав як скасування смертної кари в досліджуваних випадках в історичній ретроспективі, так і її відновлення, дає змогу класифікувати їх на: 1) політичні; 2) філософські; 3) релігійні та 4) етичні.

Політичні причини мають цілий невичерпний комплекс підпричин: і прагматизм, аби запобігти масовій страті невинуватих; і необхідність реакції на екстраординарні події — масові бунти чи повстання, хоча сам правитель-самодержець не підтримував застосування смертної кари; й особливість прецедентної системи, яка за визначенням розвивалась інерційно, не відмовляючись від давно знаних і широко застосовуваних покарань тощо.

Релігійні, філософські і значною мірою етичні підходи розглядають смертну кару в метафізичній парадигмі життя і смерті, добра і зла. Сприйняття смерті як чогось незнаного й потойбічного, що страхає, зокрема своєю незворотністю, на тлі особливої жорстокості відбирання життя у собі подібного, актуалізувало питання гуманності й гуманізму, а також дало змогу скорегувати напрями дискусії, аби «гуманність» більше не була антагоністична до «доцільності» і «справедливості».

Усі розглянуті в цьому дослідженні аргументи прихильників і противників смертної кари проаналізовано крізь призму тріади: гуманність, справедливість і доцільність. Такий підхід, на противагу механічному перерахуванню аргументів за чи проти застосування смертної кари та їхнього аналізу, не дає ідеально чітких визначень і висновків. Адже проста констатація їхньої діаметральної протилежності, з неможливістю пошуку консенсусу, лише зайвий раз підтвердить погляд на смертну кару як палку на два кінці, тобто лише сприятиме продовженню дискусії, без мінімальних перспектив отримати практичний результат. Це дає змогу наблизитися до суті релігійних, філософських та етичних міркувань, які чітко й недвозначно наголошують на таких аспектах аналізованого питання, як цінність людського життя, його подарованість, тож ніхто не має права його відбирати, оскільки це передбачає незворотність. Саме на цьому ґрунтується поняття вже з філософії права, втілене у вченні про права людини — священне право на життя.

¹⁰⁹ Таганцев, *Смертная казнь*, 105.

¹¹⁰ Анисин, «Проблема смертной казни: криминологический, социальный и нравственный аспекты», 37.

Список використаної літератури

- Анисин, Андрей Л. «Проблема смертной казни: криминологический, социальный и нравственный аспекты». *Юридическая наука и правоохранительная практика* 2(20) (2012): 34–41.
- Васильев, Алексей М. «Смертная казнь в России: высшая, исключительная мера наказания, устрашение или политика?» *Юридические исследования* 4 (2013): 159–95. <https://doi.org/10.7256/2305-9699.2013.4.674>.
- Доцкевич, Максим В. «Смертная казнь в России — быть или не быть». *Концепт* 15 (2014): 4. <http://e-koncept.ru/2014/14691.htm> (дата звернення: 29 жовтня 2021).
- Зверев, Євген, та Тетяна Шмарьова. «Смертна кара в історико-юридичній ретроспективі: від інституціалізованого замітника кровної помсти до інструменту охорони режиму». *Наукові записки НаУКМА. Юридичні науки* 14 (2024): 41–51. <https://doi.org/10.18523/2617-2607.2024.14.41-51>.
- Кизилов, Андрей Ю. «Смертная казнь как разновидность монополии на насилие» *Lex Russica* 12(121) (2016): 79–94.
- Лунеев, Виктор В. «Смертная казнь в России и мире». *Пенитенциарная наука* 4 (2008): 3–13.
- Миттермайер, К. Ю. *Смертная казнь*. Пер. Д. Саранчева. Санкт-Петербург: Типография А. С. Голицына, 1864.
- Наказ императрицы Екатерины II, данный Комиссии о сочинении проекта Нового уложения*, под ред. Н. Д. Чечулина. СПб., 1907.
- Пионтковский, Андрей А. *Смертная казнь в Европе*. Типо-литография Императорского Университета, 1908.
- Побегайло, Эдуард Ф. «О преступности в России и проблеме смертной казни». *Вестник Московского университета. Сер. 18: Социология и политология* 3 (2010): 24–39.
- Полное собрание законов Российской империи*. Т. 12. № 8944.
- Полное собрание законов Российской империи*. Т. 12. № 9293.
- Романовский, Георгий Б. «Смертная казнь как вид уголовного наказания». *Наука. Общество. Государство* 4, № 4(16) (2016). https://esj.pnzgu.ru/files/esj.pnzgu.ru/romanovsky_gb_16_4_10.pdf (дата звернення: 20 квітня 2025).
- Савельева, Кристина В. «Этика и смертная казнь: основные проблемы». В *XIII Державинские чтения в Республике Мордовия. Материалы международной научно-практической конференции*, ч. 2, Саранск, 21 апреля 2017, 211–7.
- Сулейманова, Светлана Т., Е. И. Блохина. «Смертная казнь или право на жизнь?» *Труды Международного симпозиума «Надежность и качество»* 1 (2012): 1–3.
- Таганцев, Николай С. *Смертная казнь*. Государственная типография, 1913.
- Харитоновна, Олена. Коментар під дописом на Facebook, 14 березня 2025. <https://www.facebook.com/law.ukma>.
- Хорев, Александр В. «Смертная казнь в современном праве: статистика и тенденции ее развития». *Известия высших учебных заведений. Поволжский регион* 2(34) (2015): 75–81.
- Щетинин, Алексей А. *Смертная казнь в российской государственно-правовой системе: институциональный аспект*. РЮИ РПА Минюста России, 2015.
- BBC News*. “Oldest US death row inmate dies aged 94.” *BBC News*, February 14, 2010. Accessed April 20, 2025. <http://news.bbc.co.uk/2/hi/americas/8515573.stm>.
- Bessler, John D. “Revisiting Beccaria’s Vision: The Enlightenment, America’s Death Penalty, and the Abolition Movement.” *Northwestern Journal of Law and Social Policy* 4, no. 2 (2009): 195–328.
- Cassell, Paul G. “In Defense of the Death Penalty.” *The Journal of the Institute for the Advancement of Criminal Justice* 2 (2008): 14–28.
- Dando, Shigemitsu. “Toward the Abolition of the Death Penalty.” *Indiana Law Journal* 72, no. 1 (1996): 7–19.
- Declaration on the Abolition of the Death Penalty as a Peremptory Norm of International Law (Jus Cogens)*. REPECAP Network for the Abolition of the Death Penalty and Cruel Punishment. Accessed April 20, 2025. <https://www.academicsforabolition.net/blog/declaracion-de-paris-con-ocasion-del-congreso-del-centenario-de-la-asociacion-internacional-de-derecho-penal>.
- Dieter, Richard C. “The Future of the Death Penalty in the United States.” *University of Richmond Law Review* 49, no. 3 (2015): 921–38.
- Donohue, John J., and Justin Wolfers. *Uses and Abuses of Empirical Evidence in the Death Penalty Debate*. *NBER Working Paper Series*, no. 11982 (2006). Accessed April 20, 2025. <http://www.nber.org/papers/w11982>.
- Ellsworth, Phoebe C., and Samuel R. Gross. “Hardening of the Attitudes: Americans’ Views on the Death Penalty.” *Journal of Social Issues* 50, no. 2 (1994): 19–52.

- Furman v. Georgia*, 408 U.S. 238 (1972). Accessed April 20, 2025. <https://supreme.justia.com/cases/federal/us/408/238/>.
- Gregg v. Georgia*, 428 U.S. 153 (1976). Accessed April 20, 2025. <https://supreme.justia.com/cases/federal/us/428/153/>.
- Hood, Roger. "Abolition of the Death Penalty: China in World Perspective." *City University of Hong Kong Law Review* 1, no. 1 (2009): 1–21.
- Koh, Harold Hongju. "Paying 'Decent Respect' to World Opinion on the Death Penalty." *UC Davis Law Review* 35, no. 5 (2002): 1085–131.
- Marshall, Lawrence C. "The Innocence Revolution and the Death Penalty." *Ohio State Journal of Criminal Law* 1 (2004): 574–84.
- Neumayer, Eric. "Death Penalty: The Political Foundations of the Global Trend Towards Abolition." *Human Rights Review* 9 (2008): 241–68.
- Radelet, Michael L., and Marian J. Borg. "The Changing Nature of Death Penalty Debates." *Annual Review of Sociology* 26 (2000): 43–61.
- Reiman, Jeffrey H. "Justice, Civilization, and the Death Penalty: Answering van den Haag." *Philosophy and Public Affairs* 14, no. 2 (1985): 115–48.
- Scott, Kandis. "Why Did China Reform Its Death Penalty?" *Washington International Law Journal* 19, no. 1 (2010): 63–80.
- U.S. Senate. *Constitution of the United States*. Amendment V. Accessed April 20, 2025. <https://www.senate.gov/about/origins-foundations/senate-and-constitution/constitution.htm#amendments>.
- U.S. Senate. *Constitution of the United States*. Amendment XIV. Accessed April 20, 2025. <https://www.senate.gov/about/origins-foundations/senate-and-constitution/constitution.htm#amendments>.
- Van den Haag, Ernest. "The Death Penalty Once More." *UC Davis Law Review* 18 (1984–1985): 957–72.

Bibliography

- Anisin, Andrey L. "Problema smertnoi kazni: Kriminologicheskii, sotsialnyi i нравstvennyi aspekty." *Yuridicheskaiia nauka i pravookhranitelnaia praktika* 2(20) (2012): 34–41 [in Russian].
- BBC News. "Oldest US death row inmate dies aged 94." *BBC News*, February 14, 2010. Accessed April 20, 2025. <http://news.bbc.co.uk/2/hi/americas/8515573.stm>.
- Bessler, John D. "Revisiting Beccaria's Vision: The Enlightenment, America's Death Penalty, and the Abolition Movement." *Northwestern Journal of Law and Social Policy* 4, no. 2 (2009): 195–328.
- Cassell, Paul G. "In Defense of the Death Penalty." *The Journal of the Institute for the Advancement of Criminal Justice* 2 (2008): 14–28.
- Dando, Shigemitsu. "Toward the Abolition of the Death Penalty." *Indiana Law Journal* 72, no. 1 (1996): 7–19.
- Declaration on the Abolition of the Death Penalty as a Peremptory Norm of International Law (Jus Cogens)*. REPECAP Network for the Abolition of the Death Penalty and Cruel Punishment. Accessed April 20, 2025. <https://www.academicsforabolition.net/blog/declaracion-de-paris-con-ocasion-del-congreso-del-centenario-de-la-asociacion-internacional-de-derecho-penal>.
- Dieter, Richard C. "The Future of the Death Penalty in the United States." *University of Richmond Law Review* 49, no. 3 (2015): 921–38.
- Donohue, John J., and Justin Wolfers. *Uses and Abuses of Empirical Evidence in the Death Penalty Debate*. NBER Working Paper Series, no. 11982 (2006). Accessed April 20, 2025. <http://www.nber.org/papers/w11982>.
- Dotskevich, Maksim V. "Smertnaia kazn v Rossii — byt ili ne byt." *Kontsept* 15 (2014): 4. <http://e-koncept.ru/2014/14691.htm> (accessed October 29, 2021) [in Russian].
- Ellsworth, Phoebe C., and Samuel R. Gross. "Hardening of the Attitudes: Americans' Views on the Death Penalty." *Journal of Social Issues* 50, no. 2 (1994): 19–52.
- Furman v. Georgia*, 408 U.S. 238 (1972). Accessed April 20, 2025. <https://supreme.justia.com/cases/federal/us/408/238/>.
- Gregg v. Georgia*, 428 U.S. 153 (1976). Accessed April 20, 2025. <https://supreme.justia.com/cases/federal/us/428/153/>.
- Hood, Roger. "Abolition of the Death Penalty: China in World Perspective." *City University of Hong Kong Law Review* 1, no. 1 (2009): 1–21.
- Kharitonova, Olena. Comment on *Law.UKMA* Facebook page, March 14, 2025. <https://www.facebook.com/law.ukma> [in Ukrainian].
- Khorev, Aleksandr V. "Smertnaia kazn v sovremennom prave: statistika i tendentsii ee razvitiia." *Izvestiia vysshikh uchebnykh zavedenii. Povolzhskii region* 2(34) (2015): 75–81 [in Russian].

- Kizilov, Andrei Iu. "Smertnaia kazn kak raznovidnost monopolii na nasilie." *Lex Russica* 12(121) (2016): 79–94 [in Russian].
- Koh, Harold Hongju. "Paying 'Decent Respect' to World Opinion on the Death Penalty." *UC Davis Law Review* 35, no. 5 (2002): 1085–131.
- Luneev, Viktor V. "Smertnaia kazn v Rossii i mire." *Penitentsiarnaia nauka* 5 (2008): 3–13 [in Russian].
- Marshall, Lawrence C. "The Innocence Revolution and the Death Penalty." *Ohio State Journal of Criminal Law* 1 (2004): 574–84.
- Mittermaier, Karl Josef. *Smertnaia kazn*. Transl. D. Sarantchev. St. Petersburg: Tipografiia A.S. Golitsyna, 1864 [in Russian].
- Nakaz imperatritsy Ekateriny II, dannyi Komissii o sochinenii proekta novogo Ulozheniia*, edited by N. D. Chechulin. St. Petersburg, 1907 [in Russian].
- Neumayer, Eric. "Death Penalty: The Political Foundations of the Global Trend Towards Abolition." *Human Rights Review* 9 (2008): 241–68.
- Piontkovskii, Andrei A. *Smertnaia kazn v Evrope*. Tipo-litografiia Imperatorskogo Universiteta, 1908 [in Russian].
- Pobegailo, Eduard F. "O prestupnosti v Rossii i probleme smertnoi kazni." *Vestnik Moskovskogo universiteta* 18, no. 3 (2010): 24–39 [in Russian].
- Polnoe sobranie zakonov Rossiiskoi imperii*. Vol. 12, no. 8944 [in Russian].
- Polnoe sobranie zakonov Rossiiskoi imperii*. Vol. 12, no. 9293 [in Russian].
- Radelet, Michael L., and Marian J. Borg. "The Changing Nature of Death Penalty Debates." *Annual Review of Sociology* 26 (2000): 43–61.
- Reiman, Jeffrey H. "Justice, Civilization, and the Death Penalty: Answering van den Haag." *Philosophy and Public Affairs* 14, no. 2 (1985): 115–48.
- Romanovskii, Georgii B. "Smertnaia kazn kak vid ugolovnogogo nakazaniia." *Nauka. Obshchestvo. Gosudarstvo* 4, no. 4(16) (2016). Accessed April 20, 2025. https://esj.pnzgu.ru/files/esj.pnzgu.ru/romanovsky_gb_16_4_10.pdf [in Russian].
- Saveleva, Kristina V. "Etika i smertnaia kazn: osnovnye problemy." In *XIII Derzhavinskie chteniia v Respublike Mordoviia. Materialy mezhdunarodnoi nauchno-prakticheskoi konferentsii*, part 2, Saransk, April 21, 2017, 211–7 [in Russian].
- Scott, Kandis. "Why Did China Reform Its Death Penalty?" *Washington International Law Journal* 19, no. 1 (2010): 63–80.
- Shchetinin, Aleksei A. *Smertnaia kazn v rossiiskoi gosudarstvenno-pravovoi sisteme: institutsionalnyi aspekt*. Riui RPA Minjusta Rossii, 2015 [in Russian].
- Suleimanova, Svetlana T., and E. I. Blokhina. "Smertnaia kazn ili pravo na zhizn?" *Trudy Mezhdunarodnogo simpoziuma "Nadezhnost i kachestvo"* 1 (2012): 1–3 [in Russian].
- Tagantsev, Nikolai S. *Smertnaia kazn*. Gosudarstvennaia tipografiia, 1913 [in Russian].
- U.S. Senate. Constitution of the United States. Amendment XIV*. Accessed April 20, 2025. <https://www.senate.gov/about/origins-foundations/senate-and-constitution/constitution.htm#amendments>.
- U.S. Senate. Constitution of the United States. Amendment V*. Accessed April 20, 2025. <https://www.senate.gov/about/origins-foundations/senate-and-constitution/constitution.htm#amendments>.
- Van den Haag, Ernest. "The Death Penalty Once More." *UC Davis Law Review* 18 (1984–1985): 957–72.
- Vasilev, Aleksei M. "Smertnaia kazn v Rossii: Vysshiaia, iskluchitelnaia mera nakazaniia, ustrashenie ili politika?" *Yuridicheskie issledovaniia* 4 (2013): 159–95. <https://doi.org/10.7256/2305-9699.2013.4.674> [in Russian].
- Zvieriev, Ievgen, and Tetiana Shmariova. "Death Penalty in the History of Law: From an Institutionalized Substitute for Blood Feud to an Instrument of Regime Protection." *NaUKMA Research Papers. Law* 14 (2024): 41–51. <https://doi.org/10.18523/2617-2607.2024.14.41-51> [in Ukrainian].

Ievgen Zvieriev

LL.M., PhD, Assistant Professor, Department of General Legal Theory and Public Law
National University of Kyiv-Mohyla Academy,

Expert, Rule of Law Research Centre, Kyiv, Ukraine

<https://orcid.org/0000-0002-8589-4597>

zvieriev_ievgen@ukma.edu.ua

Tetiana Shmariova

PhD, Senior Lecturer, Department of General Legal Theory and Public Law
National University of Kyiv-Mohyla Academy, Kyiv, Ukraine

<https://orcid.org/0009-0004-8288-2023>

shmariovato@ukma.edu.ua

DEATH PENALTY: PRO ET CONTRA (BEHIND THE SCENES OF IDEAS ON THE WAY TO THE RULE OF LAW)

Abstract

The issue of the death penalty as an exceptional form of punishment has a long history and has elicited opposing views. The watershed between the organic perception of the death penalty as a common instrument of punishment for the most serious crimes and the denial of the very fact of its application is considered to be the general civilizational development of society, associated with the education of society and “healthy skepticism” that allowed people to distance themselves from the bloody customs of the Dark Ages.

The original understanding of just retribution for the most serious crimes was reduced to blood revenge, the elimination of which resulted in the state gaining the right to legal murder. The fulfillment of this state function was understandable to the society of the time and was considered necessary by it from the standpoint of revenge, fear, and the inevitable wrath of the gods if retribution for the crime did not come.

Instead, in contrast to revenge as a universal argument in favor of the death penalty, the idea of the sanctity of human life and the state’s inability to take it away—since it was not given by the state—emerged. Since then, both diametrically opposed points of view on the use of the death penalty have existed and been debated, not without rational arguments.

From the standpoint of impartiality to both sides, which is required by the scientific approach, the authors examined the main philosophical issue of the sanctity of human life from the standpoint of justice, the ability of the death penalty to prevent new crimes and deter criminal ones, as well as views on the possibility of miscarriages of justice and execution of the innocent.

First, the authors review and analyze the cases of abolition of the death penalty in different periods and in different states in order to establish the fact that there is no inextricable link between the crime and the mandatory just retribution for its commission, as well as the reasons for such abolition: religious, economic, social, etc. It is also established that the abolition of the death penalty took place both in the form of abolition itself and a moratorium on its application.

The study found that the concept of “justice” is relative in nature, since if we consider the execution of a criminal (equal for equal) as a fair punishment, it cannot but be recognized as a modern version of the ancient bloody revenge. After all, the life of the victim cannot be returned with the execution of the criminal, even if the execution is carried out humanely.

Proponents of the death penalty insist that its use is important for the families of victims because it allows them to obtain a sense of justice (closure). In addition, the execution of a criminal, in their opinion, will save the lives of his future potential victims, and they should be taken care of first and foremost, not the criminal. As for possible miscarriages of justice, they are denied (innocence is not proven) or considered an inherent property of human nature.

Opponents of the death penalty insist on the value of human life and present many other equally valid arguments.

The analysis of the argument regarding the death penalty’s ability to prevent future crimes did not reveal any additional support for it, highlighting the need for further study.

Keywords: death penalty, abolition of the death penalty, moratorium on the use of the death penalty, revenge, justice, rule of law, miscarriage of justice.

Матеріал надійшов 24.04.2025